

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce



Anna Glogarová

Adjektiva a adverbia typu *bezcílný/bezcílně* v nové češtině

Adjectives and adverbs of the type *bezcílný/bezcílně* in modern standard Czech

Praha 2020

Vedoucí práce: Mgr. František Martínek, Ph.D.

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Františku Martínkovi, Ph.D., za cenné rady a bezkonečnou trpělivost.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Podpis

V Praze dne 11. 8. 2020

.....

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je popsat užití adjektiv typu *bezcílný* a z nich derivovaných adverbíí v češtině od doby národního obrození po současnost. Dále si práce klade za cíl popsat produktivitu daného slovotvorného typu. Teoretická část se věnuje slovotvornému popisu, vlivu purismu a vlivu jazykového kontaktu na slovotvorbu s ohledem na danou problematiku. Na základě dat ze slovníků, kartotéky lexikálního archivu a diachronních i synchronních korpusů bylo v rámci empirického výzkumu charakterizováno užití vybraných adjektiv a adverbíí v čase. Jednotlivé závěry byly následně zobecněny a výrazy byly rozčleněny podle stáří do 6 skupin (staročeské výrazy, novotvary z národního obrození, které se dále užívají, obrozenecké novotvary efemérní, slova doložená od 2. poloviny 19. století, výrazy vzniklé ve 20. století a slova nová). Při empirickém výzkumu byl zohledněn i vliv puristů a jejich výhrady k tomuto slovotvornému typu, který se však na podkladě získaných dat ukázal jako marginální. Výrazy v jednotlivých skupinách vykazují podobné společné znaky a tendence v užití, co se týče například stupňovatelnosti a frekvence užití.

Klíčová slova

slovotvorba, prefix, adjektivum, adverbium, kalk, německo-český jazykový kontakt, purismus, jazykový korpus, vývoj jazyka, národní obrození

Abstract

This bachelor thesis deals with the word formation type “bezcílný”. Its aim is to describe the usage of the adjectives of this type and their adverbial derivatives since the National Revival to this day. Furthermore, the thesis tries to describe the productivity of the stated word formation type. The theoretical part focuses on the characterization of this word formation type and the influences of the linguistic purism and language contact on its usage and productivity. In the practical part, research based on the data extracted from Czech dictionaries, diachronic and synchronic corpora and lexical database of modern Czech is presented. The conclusions of the analysis of concrete expressions were generalised and the expressions were classified into 6 groups depending on their age. The results of the research show, that the expressions in these groups evince a few similarities and similar tendencies. The fact of Czech linguistic purism has been also taken into consideration, but, according to the results, the influence of their theses was marginal.

Keywords

word formation, adjective, adverb, calque, German-Czech language contact, language purism, language corpus, language development, Czech National Revival

Obsah

Úvod.....	8
1 Slovotvorná charakteristika daných adjektiv a adverbí.....	10
1.1 Pojetí adjektiv a adverbí typu <i>bezcílný/bezcílně</i> jako kompozit.....	11
1.2 Adjektiva a adverbia typu <i>bezcílný/bezcílně</i> jako deriváty.....	11
1.2.1 Prefix <i>bez(e)-</i>	11
1.2.1.1 Vokalizovaná varianta <i>beze-</i>	12
1.2.2 Sufixy adjektivních derivátů s prefixem <i>bez(e)-</i>	12
1.2.2.1 Sufix <i>-ný / cirkumfix bez(e)- -ný</i>	13
1.2.2.2 Sufix <i>-ní / cirkumfix bez(e)- -ní</i>	13
1.2.2.3 Sufix <i>-ový / cirkumfix bez(e)- -ový</i>	14
1.2.2.4 Koncovka <i>-ý / cirkumfix bez(e)- -ý</i>	15
1.2.2.5 Sufix <i>-(n)atý / cirkumfix bez(e)- -(n)atý</i>	16
1.2.2.6 Sufix <i>-(s)ký</i>	17
1.2.2.7 Sufix <i>-(ov)itý / cirkumfix bez(e)- -(ov)itý</i>	17
1.2.3 Sufixy adverbálních derivátů s prefixem <i>bez(e)-</i>	17
1.2.4 Další tvoření.....	18
2 Jazykový purismus a vývoj jazykové kritiky.....	19
2.1 Kritéria nahlížení jazykové správnosti dle puristů a Jiřího Hallera.....	23
3 Možné vlivy jiných jazyků na produktivitu daného slovotvorného typu.....	27
4 Empirická část.....	30
4.1 K metodologii.....	30
4.1.1 Zdroje dat.....	30
4.1.2 Způsob výběru analyzovaných slov a zkoumané aspekty.....	33
4.1.3 Další postup.....	37
4.2 Heslová část.....	38
4.2.1 bezbariérový, bezbariérově.....	38

4.2.2	bezbožný, bezbožně	39
4.2.3	bezcílný, bezcílně.....	40
4.2.4	bezděčný, bezděčně	40
4.2.5	bezdrátový, bezdrátově	41
4.2.6	bezdůvodný, bezdůvodně.....	42
4.2.7	bezkontaktní, bezkontaktně	43
4.2.8	bezlepkový, bezlepkově.....	44
4.2.9	bezmasý, bezmase.....	45
4.2.10	bezmocný, bezmocně.....	45
4.2.11	bezobalový, bezobalově.....	46
4.2.12	bezobratlý.....	47
4.2.13	bezprostřední, bezprostředně	48
4.2.14	bezvadný, bezvadně	49
4.2.15	bezvýsledný, bezvýsledně.....	50
4.3	Tabulky	52
4.4	Závěr empirické části	62
	Závěr	64
	Literatura.....	66

Úvod

Adjektiva a adverbia typu *bezcílný/bezcílně*, tedy tvořená prefixem *bez(e)-*, substantivním kořenem, slovotvorným sufixem a pádovou koncovkou jsou nedílnou součástí české slovní zásoby. Jejich výskyt lze dohledat v nejstarších pramenech, setkáváme se s nimi po celou dobu trvání českého písemnictví a i dnes je běžně užíváme v každodenní komunikaci jak mluvené, tak psané. Předložená bakalářská práce si klade za cíl popsat různé aspekty takto tvořených adjektiv a jejich adverbiálních protějšků a užívání konkrétních adjektiv a adverbíí v čase (od doby národního obrození po dnešní dny).

V první kapitole bude shrnuta charakteristika daného slovotvorného typu. Je zde věnován prostor popisu významu prefixu *bez(e)-* a nejrůznějších sufixů, které jsou součástí cirkumfixace. Okrajově se tato část zabývá i dalším derivováním z adjektiv daného slovotvorného typu.

Ve druhé kapitole se budeme věnovat jazykovému purismu, neboť analyzovaný slovotvorný typ byl již od 19. století puristy často kritizován pro podobnost s německým tvořením pomocí sufixu *-los*. Nejprve bude stručně naznačen vývoj puristické činnosti od dob nejstarších, poté se zaměříme na 2. polovinu 19. a počátek 20. století, kdy snahy puristů omezit toto tvoření a užívání takových derivátů dosáhly největší intenzity. Pozornost bude věnována také teorii dobrého autora Václava Ertla a kritériím jazykové čistoty dle Jiřího Hallera, jenž na jejich základě cílil i na tato adjektiva a adverbia.

Třetí kapitola pojednává o jazykovém kontaktu. Ve stručnosti shrnuje možné i domnělé vlivy různých jazyků na produktivitu tohoto slovotvorného typu a zachycuje tendence v průběhu času tak, jak byly popsány v dostupné literatuře.

Empirický výzkum, zachycený ve čtvrté kapitole, přináší data o užití adjektiv a jejich adverbiálních protějšků. Na podkladě dat o vybraných výrazech se snaží najít odpověď na otázku, jak se v průběhu let a staletí vyvíjela míra produktivity daného slovotvorného typu. Snaží se rovněž popsat tendence, které se v užívání derivátů objevovaly. Analyzované výrazy byly vybrány s ohledem na různé aspekty – ze slovotvorného hlediska hrály roli vokalizovanost, sufix a případná existence varianty s prefixem *ne-*, z hlediska historického odhadované stáří, dále pak předpokládaná frekvence užití. Výzkum se opírá především o data diachronních a synchronních korpusů, excerpčního materiálu Národního lexikálního

archivu a vybraných slovníků. Část vybraných výrazů byla zpracována v heslových statích, které jsou součástí této kapitoly. V nich jsou popsána specifika jednotlivých adjektiv/adverbií a jejich užití.

Data o všech slovech, která byla analyzována v rámci pokročilejších fází výzkumu, byla zanesena do tabulek. Ty byly rovněž začleněny do této kapitoly. Na závěr se pokusíme zobecnit vývoj užívání jednotlivých výrazů a výrazy na základě zjištěných dat kategorizovat.

1 Slovotvorná charakteristika daných adjektiv a adverbii

Příruční mluvnice češtiny z roku 1995 charakterizuje tato adjektiva jako „zvláštní případ adjektiv vzniklých prefixací“ (PMČ 1995: 181). U zde analyzovaných adverbii je základem substantivní kořen, před ním stojí prefix *bez(e)-*, za ním často slovotvorný sufix a po něm formant *-ě*. Dnes je takové tvoření lingvisty nejčastěji pojmáno jako cirkumfixace (prefixace a sufixace, případně prefixace a konverze), ve starší odborné literatuře se setkáváme s pojmáním takto vzniklých výrazů jako kompozit. Bližší popis jednotlivých pojetí následuje níže – adjektiva a adverbia budou na základě svých slovotvorných vlastností dále dělena do podtypů (viz kapitola 1.2.2).

F. Štícha (2018: 872) mluví o předložkových prefixech, jež vznikají při derivaci z předložkových syntagmat. U adjektiv se jedná především o předložky *bez*, *mezi*, *mimo*, *nad*, *pod*, *před*, *při*, *za*. Prefixace probíhá zároveň se sufixací, kdy substantivní kořen přibírá nejčastěji sufixy *-ný* (*bez ceny* > *bez-cen-ný*), *-ový* (*bez bariér* > *bez-bariér-ový*) a *-ní* (*bez cla* > *bez-cel-ní*). Výjimečně se objevují sufix *-ovitý* (*bez myšlenek* > *bez-myšlenkovitý*) a sufix *-ský* (*bez manžela* > *bez-manžel-ský*), který u J. Šimandla (2018) kvůli své malé produktivitě chybí. V případě slov utvořených s *-ý* (*bez tvaru* > *bez-tvar-ý*) hovoří Štícha (2018: 894) o konverzi. Distribuce těchto sufixů koresponduje s distribucí neprefigovaných variant (*válečný* – *meziválečný*). V pojetích Štíchy a Šimandla se tedy jedná o cirkumfigovaná adjektiva s prefixem *bez(e)-* (tzv. prefixálně-sufixální typ).

Dle Štíchy (2018: 895) jsou adjektiva vzniklá spojením podstatného jména s předložkou *bez* v současné češtině frekventovaná a jejich užití je obvyklé v běžné mluvě i v literárních a odborných textech. Tento slovotvorný typ je velmi produktivní. Prefixaci provází sufixace, přičemž jsou často užity „tři nejběžnější adjektivní sufixy“ *-ní* (*bezkonkurenční*), *-ný* (*bezesný*), *-ový* (*bezproblémový*), případně koncovka *-ý* (*bezzubý*). Sufix *-ný* se často užívá ve slovech *bezradný*, *bezohledný*, *bezplatný*, *bezbranný*, *bezstarostný*, *bezchybný*, *bezúhonný* aj., méně často se pak objevují výrazy *bezlodyžný*, *bezdýmný*, *bezhříšný* aj. Často užívaná adjektiva se sufixem *-ní* jsou například *bezkonkurenční*, *bezcelní*, *bezhotovostní*, *bezkonfliktní*, *bezcharakterní*, *bezpohlavní*, méně frekventovaná jsou slova *bezodpadní*, *bezalkoholní*, *bezinvenční* aj. Se sufixem *-ový* se setkáváme například u následujících stejně prefigovaných výrazů: *bezproblémový*, *bezbariérový*, *bezdrátový*, *bezvízový*, *bezbrankový*, *bezporuchový*, méně frekventovaná jsou pak slova *beznázorový*, *bezrukávový* aj. Často užívanými deriváty s koncovkovým sufixem

jsou například *bezzubý*, *bezbarvý*, *bezhlavý*, *bezbřehý* a *beztvarý*, méně často se užívají *bezústý*, *bezdřevý*, *bezdomý* ad. Z dalších různých sufixálních derivátů s prefixem *bez-* Štícha zmiňuje *bezolovnatý*, *bezmyšlenkovitý* a *bezskrupulózní* (Štícha 2013: 214).

1.1 Pojetí adjektiv a adverbii typu *bezcílný/bezcílně* jako kompozit

V historii byl tento slovotvorný proces často pojímán jako kompozice. Dobrovský takto vzniklé výrazy charakterizoval ve své *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* jako slova složená s předložkou¹. Jako příklady uvedl adjektiva *bezhlavý*, *bezbožný* a *bezděčný*. Všechny příklady jsou opatřeny německým překladem: „bez hlavy: bezhlavý, der ohne Kopf ist.; bez boha: bezbožný, gottlos.; bez péče: bezpečný, ohne Sorge, sicher.; bez díky: bezděčný, unger, gezwungen.“ (Dobrovský 1809: 91). Takovýto způsob popisu se zachovává až do 20. století – J. Jungmann, Fr. Kott, později také i O. Hujer (1908) a V. Flajšhans (1935) mluví o kompozici s předložkou *bez*.

V této práci, která se opírá především o příručky Štíchy a Šimandla, se budeme raději přiklánět k derivaci, která je už i vzhledem ke Štíchově definici kompozit² jedinou možnou charakteristikou tohoto slovotvorného postupu.

1.2 Adjektiva a adverbia typu *bezcílný/bezcílně* jako deriváty

1.2.1 Prefix *bez(e)-*

Předložka *bez* se stává prefixem – předložkový pád podstatného jména (předložka *bez* + substantivum v genitivu) se transponuje buďto (a) v adjektivum (*bez ceny* > *bezcenný*), nebo (b) v substantivum (*bez vlády* > *bezvládí*), výjimečně (c) v adverbium (*bez pochyby* > *bezpochyby*) a částici (*bez toho* > *beztoho*). Prefix *bez-* si uchovává význam původní předložky, vyjadřuje tak nedostatek nebo nepřítomnost toho, co označuje základové substantivum „*bezbožný* ‚jsoucí bez boha, nevěřící v boha‘, *bezvadný* ‚jsoucí bez vady, nemající vadu‘, *bezvětrí* ‚počasí bez větru, kdy nevané vítr‘“ (Šimandl 2018).

¹ V originále jsou označena jako „zusammengesetzte Beywörter“ (Dobrovský 1809: 91).

² Dle Štíchy vznikají na bázi a) spojení adjektiv tvořící postupně rozvíjející atribut, a b) syntagmatu určujícího adverbia a adjektiva, je jeho nemožno označit tento slovotvorný typ jako skládání (Štícha, 2013: 93).

Prefixací s *bez(e)-* bývají nejčastěji tvořena **adjektiva**. Šimandl upozorňuje na motivovanost takto utvořených adjektiv jejich neprefigovanými významovými protějšky (*bezkonkurenční* podle *konkurenční*, *beznadějný* podle *nadějný*, *bezdotykový* podle *dotykový*). (Šimandl, 2018) Lze uvažovat o paralelní motivaci – některá adjektiva a adverbia takový protějšek postrádají.

Šimandl (2018) dále zmiňuje i substantiva vzniklá užitím cirkumfixu s prefixální částí *bez-*, přičemž nejčastějším substantivním sufixem je *-í* (například *bezprávi*, *bezčasi*, *bezvětrí*), řidčeji se tvoří deriváty se sufixy *-ství* (například *bežženství*), *-ec* (například *bezdomovec*, *bezvěrec*), *-ek* (například *bezzemek*); tvarotvorným sufixem *-e* (například *beztíže*), nebo se sufixem nulovým *-o* (například *bezmoc*, *beznaděj*, *bezpočet*, příjmení *Bezpalec*).

U podobně derivovaných adverbií a částic uvádí následující příklady: *bezpochyby*, *bezesporu*, *bezmála*, *bezezbytku*, *bezpočtu*, synchronně zastřené *bezděky*. Výčet doplňuje výrazem *beztoho*, jenž vznikl transpozicí předložkového pádu zájmena, a výrazem *beztak* jakožto spojením předložky a zájmenného příslovce.

1.2.1.1 Vokalizovaná varianta *beze-*

Vedle adjektiv derivovaných prefixem *bez-* se objevují i deriváty s jeho vokalizovanou variantou – na pravé periférii prefixu (Ziková 2008) se objevuje alternační pozice, kde alternuje nula (*bez-*, jako u *bezcílný*) s vokálem *e* (*beze-*, jako u *bezejmenný*). Dalšími prefixy, které umožňují tuto alternaci, jsou *s(e)-*, *v(e)-*, *vz(e)-*, *z(e)-*, *nad(e)-*, *ob(e)-*, *od(e)-*, *pod(e)-*, *před(e)-*, *roz(e)-*. (Ziková 2008: 13)

1.2.2 Suffixy adjektivních derivátů s prefixem *bez(e)-*

Adjektiva se od základového substantiva utvářejí pomocí sufixů. V Šimandlově pojetí (2018³) se jedná o druhý prvek cirkumfixu, kterými je ponejvíce buď (a) sufix, jenž odpovídá sufixu nejčastějšího relačního adjektiva k základovému substantivu (*bez konkurence* > *bez-konkurenč-ní* jako u *konkurenční*; *bez naděje* > *bez-naděj-ný* jako

³ Bez(e)-. *Slovník afixů* [online]. Dostupné z WWW: <http://slovnikafixu.cz/>, [poslední přístup 5. 1. 2019].

u *nadějný*), nebo (b) koncovka *-ý* (*bez rohů* > *bez-roh-ý*; *bez masa* > *bez-mas-ý*). Derivace s některými cirkumfixy je dle něj méně častá, například *bez-* *-(n)atý* (*bez olova* > *bezolovnatý*, podobně *bez**kyslíkatý*, *bezolejnatý*, *bezuhlíkatý*, *bezbičíkatý*) a *bez-* *-ovitý* (*bezmyšlenkovitý*, *bezplánovitý*).

V následujících podkapitolách budou jednotlivé sufixy, respektive cirkumfixy, blíže charakterizovány. Toto rozdělení bude pak dále využito v empirické části.

1.2.2.1 Sufix *-ný* / cirkumfix *bez(e)- -ný*

Štícha považuje derivaci se sufixem *-ný* za méně častý jev, než je derivace se sufixem *-ní*. Většinou má tento sufix relační význam (př. *hmotný*, *hvězdný*, *slunečný*, *světelný*), v některých případech se však už jedná o lexikalizované jednotky s kvalitativním významem (př. *podobný*, *úspěšný*, *chybný*, *mužný*). Často se tvoří i adjektiva označující látku (*dřevěný*, *hliněný*, *kožený*, *hedvábný*, *ovocný*, *mléčný*, *ovesný*, *jablečný*, *uhelný*), přičemž nezřídka se jedná o kovy (*železný*, *měděný*, *olověný*). Štícha také dodává, že se taková relační adjektiva tvoří nejčastěji ze substantiv se sufixem *-ina* (*rostlina* > *rostlinný*, *rodina* > *rodinný*, *bílkovina* > *bílkovinný*, *nížina* > *nížinný*, *krajina* > *krajinný*). (Štícha 2013: 199)

Tento cirkumfix Šimandl charakterizuje po stránce sémantické jako vyjádření absence toho, co je pojmenováno základovým substantivem (př.: „*bezmravný* ‚jsoucí bez mraků, jasný‘, *bezbolestný* ‚jsoucí bez bolesti, nepůsobící bolest‘, *bezbožný* ‚jsoucí bez boha, nevěřící v boha‘.“⁴ Dodává, že se někdy jedná o výrazy, jejichž slovtvorná motivace může být ze synchronního pohledu více či méně zastřena (př.: „*bezděčný* ‚mimovolní‘ < stč. *bez dieky* ‚bez vůle‘ (souvisí s něm. *denken*⁵ ‚myslet‘); *bezpečný* < *bez péče* ‚bez starosti‘“).

1.2.2.2 Sufix *-ní* / cirkumfix *bez(e)- -ní*

Adjektivní sufix *-ní* nese nespécifický relační význam a derivace s tímto sufixem je středně produktivní (Štícha 2013: 198). Míra jeho užití je dána i konkurenčním sufixem *-ný* a dnes velmi produktivním *-ový*. Jako zvláštní typ Štícha vyděluje desubstantivní adjektiva

⁴ Podobně lze popsat také významy cirkumfixů, které budou v textu ještě následovat.

⁵ V Machkově etymologickém slovníku nacházíme výklad původu příslovce *bezděky*. Autor zde spatřuje paralelu ve střední horní němčině – *āne danc*, tedy bez úmyslu. (Machek 2010: 53)

derivovaná od slov cizího původu, která končí na *-ace*, *informace* > *informační*, *informativní*; *vegetace* > *vegetační*, *vegetativní*. Mezi takovými variantami často nacházíme sémantické rozdíly, jsou kolokabilní s jinými výrazy a jejich frekvence se také mnohdy různí. (Štícha 2013:198)

Šimandl hovoří o cirkumfixu *bez(e)- -n(i)*, kdy je předložkový pád podstatného jména transponován ve jméno přídavné (př.: *bez kontaktu* > *bezkontaktní*, *beze smlouvy* > *bezesmluvní*). Po formální stránce nevypadají takto jen cirkumfigovaná adjektiva, ale i adjektiva tvořená **pouze příponami**, jejichž základové substantivum již prefix *bez-* obsahuje (př.: *bezpečnost* > *bezpečnostní*). Do tohoto podtypu zařazuje také adjektiva utvořená jinými cirkumfixy, která však mají stejný slovtvorný řetězec: *bezskrupulózní* < *bez skrupulí* (*bez-* *-ózní*, podle *skrupulózní*), *bezprincipiální* < *bez principů* (*bez-* *-iální* podle *principiální*). Šimandl dodává, že přídavné jméno *bezprizorní* s významem „opuštěný, jsoucí bez dozoru“ je přejímka ruského *besprizornyj*, jako celku.

1.2.2.3 Sufix *-ový* / cirkumfix *bez(e)- -ový*

Význam cirkumfixu *bez(e)- -ový* Šimandl (2018) rovněž charakterizuje jako vyjádření nepřítomnosti toho, „co pojmenovává základové podstatné jméno *bezmotorový* ‚jsoucí bez motoru, nemající motor‘ (např. vozidlo); *bezlepkový* ‚jsoucí bez lepku, neobsahující lepek‘ (např. pečivo)“

Štícha hovoří stejně jako u výše zmíněných sufixů také o obvyklém relačním významu. Konkurují mu sufixy *-ní* a *-ný*, a proto je jeho produktivita částečně omezena. V současné češtině se užívá ke tvoření okazionalizmů a neologismů ze všech zde rozebíraných adjektivních sufixů nejčastěji. Štícha jeho rostoucí produktivitu ilustruje na příkladech slov *kabaretní*, jakožto adjektivu historicky starším, a *internetový*, jakožto výrazu novějším (Štícha 2013: 201). Toto podporuje i seznam několika set takto odvozených adjektivních neologismů zaznamenaných v Databázi excerpčního materiálu Neomat – např.: *fast-foodový*, *jednočipový*, *lifestylový*, *mrkváčový*, *šariový*, *routerový*, *vícemandátový*, *youtubeový* (Neomat, 2019).

Produktivita sufixů *-ový* a *-ní* je omezená a sufix je určen substantivy, k nimž se adjektiva vážou a která blíže určují. Dokladem toho jsou slovní spojení *zbožová skupina* x

zbožní výroba; kostýmová zkouška x kostýmní návrhář; molekulární genetika x molekulová hmotnost (Štícha 2018: 826). Mezi těmito variantami lze mnohdy pocítit významové rozdíly, které Štícha (2018: 827) definuje následovně:

Adjektivní deriváty se sufixem *-ový* označují vzdálenější souvislost s označovanou skutečností základového substantiva, př.: *nosní dutina x nosový hlas; tělní tkáň x tělové mléko*.

Významový rozdíl je dán už homonymií či polysémií základových substantiv, př.: *pout'ová atrakce x poutní místo; obvodový plášť (stavby) x obvodní lékař, kolejová doprava x kolejní řád, výkladový slovník x výkladní skříň*.

Deriváty monosémních substantiv mají různě lexikalizované významy, př.: *lední hokej x ledový vítr*.

Deriváty se sufixem *-ový* jsou odvozeny často od metaforicky užitých substantiv, př.: *paměť'ová karta x pamětní deska, žebrová klenba x žeberní kost*.

Obecně nese sufix *-ový* význam relační a sufix *-ní* význam kvalitativní, př.: *povrchová struktura x povrchní přístup, charakterový rys x charakterní člověk*.

1.2.2.4 Koncovka *-ý* / cirkumfix *bez(e)- -ý*

V případě, kdy základové podstatné jméno přibírá pouze *-ý*, hovoříme o konverzi, tj. přímé bezsufixální přeměně.

Šimandl vybízí ke srovnání cirkumfixu *bez(e)- -ý* s cirkumfixem *bez(e)- -í* a dalšími adjektivními cirkumfixy, které jsou rovněž tvořeny řetězcem *bez(e)- -ý*. Zmiňuje konkrétně cirkumfixy *bez(e)- -ný*, *bez(e)- -ový*, *bez(e)- -ovitý*, *bez(e)- -atý* a *bez(e)- -natý*, kterým je v této práci také věnován prostor.

V tomto případě nalezneme u Štíchy několik významů, které jsou s tímto cirkumfixem spojeny. Všechny vycházejí z absence toho, co je pojmenováno základovým substantivem. Často se jedná o část těla lidí, rostlin nebo zvířat (př.: *bezruký, bezzubý, bezrohý, bezocasý*). Dále je popisována nepřítomnost látky či materiálu jakožto potenciální složky (př.: *bezmasý, bezvodý*). Nebo se může jednat o fyzikální vlastnost: *bezbarvý*,

podobně *beztvarý*, *bezdechý* či duševní vlastnost: *bezectný* ‚nemající čest‘, *bezduchý*; prostorovou hranici: *bezedný* ‚nemající dno, velmi hluboký‘; *bezbřehý*; případně jinou potenciální, ale nepřítomnou skutečnost: *bezesný* ‚jsoucí beze snů‘; *bezlesý*, *bezmrazý*. (Štícha 2018: 896)

B. Havránek ve svém článku *Adjektiva bezpříznakový, bezpřízvučný, bezdrátový a pod.* (1941) vyděluje konverzi jako jeden ze dvou slovo tvorných typů s předponou *bez-*. Do druhé skupiny řadí všechny sufixy, které jsou v rámci této cirkumfixace možné (př.: *-ový*, *-ný*, *-ní*). Oběma skupinám se snaží připsat i určité významy – u adjektiv vzniklých konverzí shledává, že se kromě dvou tří výjimek (*bezedný*, *bezesný*) vztahují k „nedostatku části těla u lidí a zvířat [...] nebo části rostliny“. Štícha (2018: 894) dodává, že jich sám ve výčtu, který této poznámce následuje, uvádí nejméně 13. Havránek (1941) uvádí, že je užití adjektiv typu *bezhlavý* omezeno i po stránce formální a sice tak, že netvoří „tvary zakončené na *-í*“, čímž je zde zřejmě myšlen plurál – jako příklad uvádí *bezpalcí*⁶. Tento typ tvoření je dle něj méně častý než typ sufigovaný.

1.2.2.5 Sufix *-(n)atý* / cirkumfix *bez(e)--(n)atý*

Tímto sufixem se vyjadřuje opět obecný vztah mezi základovým substantivem a označovanou skutečností substantiva řídicího, který je ovšem specifický. Hojně se pojí s charakteristikou těla – jak lidského, zvířecího, tak i rostlinného (viz kapitola 2). Štícha je dle stylové roviny a sémantické stránky rozděluje na neutrální výrazy (př.: *chlupatý*, *tělnatý*, *bradavičnatý*, *žilnatý*), odborné výrazy (př.: *cévnatý*, *žláznatý*, *žebernatý*), výrazy běžné mluvy (př.: *kníratý*, *bradatý*, *kolenatý*), významově méně specifické výrazy (př.: *hlavatý*, *štětinatý*, *ušatý*, *rohatý*). (Štícha 2013: 203)

⁶ Data v SYN2015 nasvědčují tomu, že je toto tvrzení dnes neplatné. Při zadání dotazu [lemma="(i?)bez.*" & tag="A.*" & tag=".....1.*" & lemma!=".*ní|ový|itý|ký" & lemma!=".*ný" & word=".*i"] a vyfiltrování některých nevhodných tvarů (i přes formulaci dotazu byly nalezeny i výrazy *bezbariérový*, *bezzásadový* a *bezproblémový*) dojdeme k 22 adjektivům, která mají v korpusu doklad v plurálu. Nutno dodat, že se zde objevuje několik chyb v tagování (jako příklad uvedeme doklad z básnické sbírky *Metličky* Jana Skácela: „v *bezlistí* | ptáci | není pomoci!“ – výraz *bezlistí* zde jasně figuruje jako substantivum, jako umělecké pojmenování, kvůli bezprostředně následujícímu podstatnému jménu bylo však chybně tagováno jako adjektivum).

1.2.2.6 Sufix *-(s)ký*

Adjektiva s tímto sufixem jsou nejčastěji odvozena ze zeměpisných proprií a apelativ (př.: *Evropa* > *evropský*, *město* > *městský*, *vesnice* > *vesnický*), z některých apelativních názvů osob (př.: *ženský*, *babský*, *kmetský*), z některých abstrakt se sufixem *-ství* (př.: *strojírenství* > *strojírenský*). Případně jsou tvořena i adjektiva s jeho rozšířenou variantou *-ovský*, která nesou speciální význam – jsou-li odvozena od proprií (př.: *máchofský*, *smetanovský*) nebo označují-li vlastnost nějakou softwarů či náležitost k internetu (př.: *wordovský*, *internetovský*). (Štícha 2013: 204)

1.2.2.7 Sufix *-(ov)itý* / cirkumfix *bez(e)-* *-(ov)itý*

Sufix *-ovitý* je produktivní sufix, kterým je označována vlastnost plynoucí obecně z nějaké podoby se skutečností označenou základovým podstatným jménem. Jedná se nejčastěji o tvarovou podobnost nebo totožnost (př.: *kulovitý*, *paprscitý*, *sloupovitý*), nebo podobnost či totožnost látkovou (př.: *houbovitý*, *rtuťovitý*, *dřevitý*), dále pak může vyjadřovat charakteristickou přítomnost objektů či látky pojmenované základovým substantivem (př.: *písečtý*, *močálovitý*, *kamenitý*, *vrásčitý*), nebo se jedná o jiné označení podoby (př.: *tezovitý*, *šablonovitý*, *zlomkovitý*, *torzovitý*). Může se jednat i o vlastnost jinak vymezenou (př.: *pramenitý*). V plurálu pak představují adjektiva tvořená takovým sufixem odborné botanické či zoologické termíny označující čeledi (př.: *medvědovití*). (Štícha 2013: 202)

Šimandl se o cirkumfixu *bez(e)-* *-ovitý* zmiňuje jen pod heslem *bez(e)-*, samostatná heslová stat' mu nebyla věnována zřejmě kvůli nízké produktivitě.

1.2.3 Sufixy adverbálních derivátů s prefixem *bez(e)-*

Adverbia se dle Štíchy tvoří z domácích jmen i jmen cizího původu, nejčastěji z adjektiv abstraktních, derivace konkrétní není tak běžná. Štícha uvádí jako příklad deriváty substantiv látkových – *tučně*, *světelně*, *mléčně*, avšak dodává, že i ta se používají v přeneseném významu (*hvězdně obsazený*) nebo ve funkci přirovnávací (*mléčně modrý*). O prefixu *bez(e)-* jakožto předložkovém prefixu adverbálních derivací se *Akademická gramatika spisovné češtiny* nezmiňuje.

V korpusu lze mimo adverbia typu *bezcílně* nalézt i predikativa jako *bezedno*, *bezmezno* a *bezútešno*. Takovými se však v naší práci nebudeme zabývat.

1.2.4 Další tvoření

Slovotvorná řada derivátů s předponou *bez(e)-* je v některých případech delší (a.). V případě slov, jejichž výskyt je doložen už u Dobrovského, se jednak často stírá původní význam genitivní vazby s předložkou *bez* (b.), jednak tvoří delší řadu (c.).

a. bez úhony > bezúhonný/bezúhonně -> bezúhonost

případně: bez úhony > bezúhonný > bezúhonně

b. bez díku > bezděčný/bezděčně

c. bez péče > bezpečí > bezpečný/bezpečně > bezpečnost > bezpečnostní

případně: bez péče > bezpečí > bezpečný > bezpečně

bez péče > bezpečí > bezpečnost > bezpečnostní

Toto potvrzuje i Šimandl, který k prefixaci s *bez(e)-* dodává, že korpusy obsahují mnoho dokladů slov s počátečním řetězcem *bez-* utvořených sufixací již prefigovaných slov: *bezvadný > bezvadně, bezdomovec > bezdomovkyně, bezcitný > bezcitnost* (Šimandl⁷ 2018).

⁷ *Bez(e)-. Slovník afixů* [online]. Dostupné z WWW: <http://slovníkafixu.cz/>, [poslední přístup 5. 1. 2019].

2 Jazykový purismus a vývoj jazykové kritiky

Dlouhodobý německo-český jazykový kontakt a velký vliv dominantnější němčiny na češtinu podnítil strach z „poněmčování“ jazyka. Na germanismy bylo především v 19. století nahlíženo jako na nejhorší prohřešek, kterého se může Čech na své mateřštině dopustit. Lingvisté podněcovali uživatele češtiny k tomu, aby více dbali na jazykovou kulturu a správnost jazyka a snažili se jeho podobu regulovat podle pravidel a zásad, jež měla zajišťovat jazykovou čistotu. Označení pro snahy očistit jazyk od nechtěných jazykových prostředků vzniklo podle názvu příručky Jiřího Konstance *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667). Brusiče českého jazyka nalzáme pak téměř ve všech historických obdobích.

Tyto snahy se objevují již ve středověku u Jana Husa, který ve svém *Výkladu viery, desatera božieho prikázanie a modlitby Páně* z roku 1412 apeluje na vyšší vrstvy, aby více dbaly na své vyjadřování a vyhýbaly se germanismům, především těm lexikálním. (Jelínek 2007: 542)

Jan Blahoslav se ve své *Grammatice české* z roku 1571 často kriticky vyjadřuje k napodobování německých idiomů a syntaktických konstrukcí. (Jelínek 2007: 542). Kritizuje užívání slov německého původu především v textech vysokého stylu a radí německé výpůjčky neužívat. Naopak užívání některých výpůjček v jazyce každodenního života patrně pro jejich účelnost nevytýká – např.: *hantuch* = ručník, *hantík* = rukavice, *farkle* = sele (Jelínek 2007: 543).

V období baroka, kdy museli nekatolíci po třicetileté válce opustit zemi, převládaly v jazyce snahy upřednostňovat kořeny a afixy českého původu, a vytvořit tak terminologický aparát, jež měl nahradit dosud užívané řeckolatinské termíny. Tyto nové odborné výrazy často nevznikaly v souladu se slovotvornými pravidly, tudíž mohla vzniknout slova jako *myslopatření*, kterým Jiří Konstanc chtěl nahradit filozofický termín *contemplatio*, nebo *vlastnoslovnost*, který měl dle Václava Jana Rosy nahradit termín *etymologia*. Jan Václav Pohl sepsal ve své gramatice roku 1756 velké množství takových neologismů, jimiž chtěl také nahradit mnohé germanismy. (Jelínek 2007: 545)

Silné neologizační tendence se objevují i v době národního obrození, ty byly také velmi často nesystémové. Snahou obrozenců tehdy bylo rozvíjet češtinu ve všech sférách

a dokázat, že je schopná plnit všechny komunikační funkce stejně dobře jako němčina (či lépe). Většinu nově vytvořených slov z tohoto období v dnešní češtině nenalezneme, do slovníků byla v tomto období zanášena i taková slova, která obohacovala slovní zásobu a vyplňovala mezery v českém lexiku. Neologizování bylo později částečně regulováno vydáním Dobrovského slovtvorné příručky *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache dargestellt* v roce 1799 a následovně pak mluvnice *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, která obsahuje kapitolu o slovtvorbě.

V tomto období se hojně přejímaly výrazy z polštiny a ruštiny a počesťovala se terminologie, která byla kodifikována sestavenou komisí a ustálena díky vydání slovníků českého názvosloví (NESČ⁸). Slovtvorba byla již poměrně ustálena a tvoření slov již nebylo tak často nesystémové. Někdy se přejímaly i slovtvorné typy, kdy se z domácích slovních základů tvořila nová slova napodobením cizojazyčné, především německé a latinské předlohy.

V padesátých letech 19. století se adjektivům typu *bezcílný* věnoval slovníkář Josef Franta Šumavský. Ten prosazoval užívání konvertovaných variant na úkor variant sufigovaných, neboť ty považoval za „správnější“. Ve svém *Česko-německém slovníku*⁹ uvedl mnoho dalších výrazů, které se u Jungmanna nevyskytují a které se dle Havránka (1941) v češtině ani nikdy nevyskytovaly, jako například *bezbílký*, *bezcestý*, *bezdůvodý*, *bezprospěchý*, *bezvadý*. O těchto výrazech tvrdil, že jsou lepší než výrazy ve slovníku Jungmannově, které byly tvořeny pomocí přípony *-ný*. Franta se také snažil zavést sémantickou diferenciaci sufixů *-ný* a *ni* a zavedl i měkký typ adjektiv – *bezkoncí*, *bezkrají*, *bezpalcí* apod. (Havránek 1941). Upřednostňování přípony *-ný* se pak projevilo i při tvoření lingvistických pojmů, proto v dobových příručkách nacházíme pojmy jako *bezrodý*, *bezpříznaký*, *bezpodmětý* (Havránek 1941).

Další vlna intenzivního purismu přišla v poslední třetině 19. století, kdy v české společnosti již byla vyvinuta vrstva inteligence. Puristé byli přesvědčeni, že čeština je plná germanismů. Odmítali uznat, že přejímání cizích výrazů je zcela přirozené a rozšiřuje možnosti vyjadřování. Právě v tomto období byl nebývale produktivní i slovtvorný typ,

⁸ Heslo Poobrozenská čeština 19. stol., dostupné z <https://www.czechency.org/>, [poslední přístup: 28. 7. 2020].

⁹ Vycházel v letech 1848 až 1851.

který je předmětem této práce. Důvodem toho může být jistě i snaha o emancipaci češtiny a obohacování české slovní zásoby o chybějící abstrakta.

Ne všichni brusiči však disponovali jazykovým vzděláním a dostatečnými teoretickými lingvistickými znalostmi. Svá doporučení mnohdy podávali pouze na základě svých domněnek, proto se často mezi sebou názorově rozcházeli. Vydávali brusy jazyka a dlouhé seznamy „kazimluvů“. Tzv. kazimluvy byly výrazy, které byly považovány za nesprávné a nečeské a měly být z jazyka odstraněny. (Jelínek 2007: 540) Výčet takových jazykových prostředků podal například F. Mikeš ve svém *Strážci jazyka českého* z roku 1872¹⁰. Jejich postupy a kritéria posouzení správnosti byly mnohdy naprosto v rozporu s jazykovým systémem.

Matice česká ve snaze regulovat tato často mylná nařízení vydala *Brus jazyka českého*. Dostalo se mu celkem tři vydání. Komise Matičního brusu byla sestavena z českých intelektuálů, kteří měli dobré lingvistické vzdělání. Patřili do ní například František Štěpán Kott, Jan Lepař, Jindřich Niederle, Václav Zelený a Karel Tieftrunk. (Jelínek 2007: 546) Obraceli se především k češtině doby humanistické, zároveň však uznávali, že jazyk prochází vývojem. Přestože byl postoj *Brusu* vůči kompozitům velmi vyhraněný, připouští ve svém druhém vydání některá „složená adjektiva“, například *hadovlasý – schlangenhaarig* a *býkohlavý – stierköpfig* (Jelínek 2007: 548).

Adjektiva rozebíraná v této práci *Brus* pojednává jako „složená slova s předložkou bez“ a odsuzuje celý tento slovotvorný typ jako „kazimluv“ ve slovníkové části. Lingvisté a oprávcí jazyka si již dříve povšimli podobnosti funkce české předpony *bez-* a německé přípony *-los* a snažili se zamezit jejímu užívání. Představovala pro ně problém, jehož řešením mělo být nalezení alternativ, které by již byly v souladu s jejich pravidly. Autoři *Brusu* sice uznávají, že taková adjektiva a adverbia se v češtině vyskytují od dob nejstarších, avšak „v době novější působením němčiny přídavná jména a příslovce složená s předložkou *bez* nad míru v obyčej vešla.“ (Brus 1894: 85). První vydání *Brusu* připojuje poznámku o rozdílnosti významů slov vzniklých prefixálně konverzním způsobem a derivátů – adjektiva vzniklá konverzí se tvoří od substantiv konkrétních (*bezhlavý*) a adjektiva cirkumfigovaná od abstrakt (*bezpečný*). Havránek (1941) namítá, že takové tvrzení

¹⁰ Ač se Mikeš ve své příručce věnuje i slovotvorným prostředkům (př. prefix *při-*), o českých slovech tvořených prefixem *bez-* nebo německých derivátech s příponou *-los* se vůbec nezmiňuje.

neodpovídá skutečnosti, neboť jak bychom pak mohli vysvětlit vznik výrazů *bezenný*, *bezplatný*, *bezbožný* ad.

Součástí heslové stati *Brusu* jsou samozřejmě i návrhy, jak se užití „nevhodných“ adjektiv vyhnout. Jsou to a) opis syntagmatem s předložkou *bez* (př.: *bezlesý* > *bez lesa*, *bezdůvodný* > *bez důvodu*), b) adjektivum se „zápornou částicí *ne*“, tedy varianta s prefixem *ne-* (př.: *bezvinný* > *nevinný*) a c) užití jiných opisů (př.: *bezplatně* > *zdarma*, *bezohledný* > *přímý*). K jiným opisům by se měl mluvčí/pisatel uchýlit v případech, kdy použití varianty s *ne-* kvůli stávajícímu významovému rozdílu obou derivátů není možné, jako například u výrazů *bezmocný* x *nemocný*, *bezdědičný* x *nedědičný*, *bezectný* x *nečestný*. V *Brusu* se také vyskytují i konkrétní hesla, která se věnují jednotlivým nesprávným adjektivům a adverbium (*bezdůvodný*, *bezohledný*, *bezplatný*, *bezvýsledný*). U nich pak nalézáme další možnost opisu – spojení předložky *bez* se substantivem v genitivu, př. *bezohledně* > *bez ostychu*, *bez obalu*) (Brus 1894: 85).

Na konci 19. století se díky mladogramatikovi J. Gebauerovi puristické zásahy zklidnily. Gebauer dokázal, že se některé domnělé kazimlavy a germanismy v češtině užívaly už před „temným“ obdobím baroka a že alternativy, které byly prohlašovány za „správnější“, nebyly v souladu s jazykovým územím a etymologií. (Jelínek 2007: 557)

Roku 1916 byl založen jazykovědný časopis *Naše řeč*, který si kladl za cíl pečovat o jazykovou kulturu a zmírnit puristické zásahy do jazyka. Ve vedení časopisu stáli J. Zubatý a V. Ertl. V roce 1919 vychází v *Naší řeči* velmi pesimistický rektorský projev Zubatého pod názvem *O úpadku našeho knižního jazyka*, který se vymyká umírněnému postoji, jež tato škola zaujímal.

Během let 1929–1930 se do vedení *Naší řeči* dostal J. Haller, který nenavázal na principy školy Ertla a Zubatého, nýbrž se navrátil k zásadám puristů, kteří působili na konci 19. století. Teorii dobrého autora nepovažoval za spolehlivé měřítko správnosti a doplnil ji o další kritéria, která se objevovala už u jeho předchůdců (např. o kritérium výskytu v lidovém jazyce nebo výskyt v češtině starších období). *Zákazy Naší řeči* rychle narůstaly. Články o vymycování germanismů se začaly objevovat i v nelingvistických časopisech, což znamenalo, že se o této problematice dovědělo širší spektrum veřejnosti a lidé se pak při psaní jakýchkoli textů obávali výskytu jakýchkoli „prohřešků“. (Jelínek 2007: 561) V číslech *Naší řeči* nacházíme vždy v zadní části oddíl, který se věnuje opravě

některých výrazů a slovních spojení, která se v daném čísle objevují a která byla shledána jako jazykově nesprávná. Adjektiva a adverbia typu *bezcílný/bezcílně* se objevují v tomto oddílu mezi lety 1919 a 1927 celkem pravidelně. Jedná se nejčastěji o výrazy *bezdůvodný/bezdůvodně* (správně *bez důvodů*)¹¹ a *bezprostřední* (správně *přímý*)¹².

2.1 Kritéria nahlížení jazykové správnosti dle puristů a Jiřího Hallera

Předpokladem jazykové správnosti bylo nejčastěji šest puristy formulovaných kritérií, jimiž byly: (a.) historické hledisko, (b.) lidová mluva, (c.) estetické hledisko, (d.) logičnost, (e.) všeobecná srozumitelnost, (f.) užití výrazu dobrými autory a (g.) funkční hledisko. Tato kritéria si však nebyla rovnocenná a každý z puristů či brusičů uplatňoval jiné hledisko správnosti. V následujícím výčtu jednotlivá kritéria krátce rozvedeme a zmíníme některé autory, kteří se k jednotlivým kritériím přikláněli.

a. Doklady ve starším jazyce z veleslavínského období byly pro puristy častokrát zárukou jazykové správnosti. Přikláněli se k ní například Nejedlý, Palkovič, nebo dokonce Erben (Haller 2007: 84). Mnozí lingvisté dokonce označovali období počínající 17. stoletím jako dobu, „(...) v níž byla česká řeč násilně zbavena přirozené své tradice a v níž byla více než kdy jindy potom otevřena do spisovného jazyka cesta nesprávnostem“ (Haller 2007: 13). Téhož názoru byl i Zubatý, když napsal článek *O úpadku našeho knižního jazyka*. Haller však o tomto hledisku soudil, že samo o sobě nepostačovalo, neboť i autoři takovýchto dokladů se mohli svou neznalostí dopustit pochybení na jazykové čistotě.

b. Lidová řeč byla zásadním kritériem například pro B. Trnku, A. Sychru nebo M. Hattalu. Haller pak o několik desetiletí později oživil tvrzení, že lidová řeč je daleko čistější a svéráznější než jazyk knižní a je méně vystavena vlivům jiných jazyků. Toto kritérium se jevilo jako problematické, neboť dialekty často funkčně neodpovídaly spisovnému jazyku, a pak vyvstávala otázka, co vše lze vůbec za lidový jazyk považovat.

c. Kritériem, zda je jazykové prostředky dosahují dostatečných estetických kvalit, se řídila především starší generace puristů (Bílý, Král). Haller (2007: 24) však poukazuje na nutnost neslučovat pojem krásy a správnosti. Krása je založena pouze na dojmech

¹¹ *Naše řeč*, roč. 3, 6, 8.

¹² *Naše řeč*, roč. 3, 6, 8, 11.

z vnímaných věcí, proto není vhodné ji zařazovat jako měřítko správnosti jazykových výrazů.

d. Haller (2007: 25) si klade otázku, jak moc je logičnost pro posouzení správnosti důležitá, a charakterizuje řeč jako „výraz nejrozmanitějších představ“. Uznává, že se v jazyce objevují prostředky, které jsou nelogické (jako například slovní obrat *žena se zmužila*) a proto nepovažuje logičnost za kritérium, které by samo o sobě mohlo rozhodnout o správnosti výrazu.

e. Jazyk má být dle Hallera (2007: 25) srozumitelný a určitý, proto je významová přesnost a obecná srozumitelnost důležitá. V tomto duchu zamítl například idiom „*To nepřichází v úvahu.*“, který čeština přejala z němčiny (*Es kommt nicht in Frage.*). Sloveso *přicházet* je dle něj v tomto smyslu pro Čechy nezřetelné.

f. Roku 1927 formuloval V. Ertl (2011: 87) tzv. teorii dobrého autora¹³, která měla důležitou roli při stanovování norem spisovného jazyka. Charakteristika spisovatele jako „dobrého autora“ zde nehodnotí jeho literární kvality, nýbrž jazykovou čistotu. Užití určitých jazykových prostředků dobrými autory mělo být zárukou jejich správnosti. Ertl polemizoval se starším pojetím dobrého autora, kdy byl teoretiky považován za neotřesitelnou autoritu platnou obecně a pro všechna období. Nová čeština, která neodpovídala češtině dobrých autorů starších dob, byla proto označována jako jazyk úpadku. Ertl podotýkal, že pokud bychom chtěli hledat autoritu v jazyce, není možné se obracet do minulosti, ale musíme hledat v řadách současných autorů, kteří píšou v souladu s přirozenými jazykovými změnami (Ertl 2011: 94). Někteří jím uvádění současní autoři byli častokrát již v roce uveřejnění článku považováni za klasiky (Chromý 2010: 236).

Ertl doplňuje, že se i spisovatelé, kteří jsou jazykovými teoretiky označováni jako „dobří autoři“, někdy dopouštějí „jazykových nesprávností“. Proto nelze o nich uvažovat jako o dobrých autorech absolutních. Absolutní dobrý autor je abstraktní pojem, který vzniká pozorováním a srovnáním existujících spisovatelů a který je nadřazen všem dobrým autorům relativním, z jeho jazyka se pak vyvozují normy. Dobrý spisovatel je ideál, k němuž se musíme snažit co nejvíc přiblížit. Jazyk, jakožto kolektivní útvar, má brát za správné to, v čem se shoduje nejvíce uznávaných spisovatelů, dobrých autorů (Ertl 2011: 97). „V oblasti

¹³ S touto myšlenkou však přišel již dříve Ertlův učitel, Jan Gebauer. Ertl na koncept dobrého autora navázal a dále jej rozvedl. (Chromý 2010: 235)

jazyka nerozhoduje jednotlivce, nýbrž obec.“ (Ertl 2011: 101) Takovýto empiricky podložený postup má znemožnit subjektivní zasahování jednotlivců do jazyka, jak tomu bylo u brusičů. Dobré autory Haller (2007: 23) ještě dále klasifikuje na základě toho, jak moc se dopouštějí „prohřešků proti jazykové správnosti“, na „dobré autory“ a relativně „dobré autory“.

Dle kritéria užití jazykových prostředků tzv. dobrými autory je jako správné označováno to, na čem se shoduje většina dobrých autorů. Za relativně dobré autory byli považováni například Josef Svatoopluk Machar, Karel Čapek, Josef Holeček a Karel Matěj Čapek-Chod, za velmi dobré pak František Ladislav Čelakovský, Karel Václav Rais a Karel Havlíček Borovský. Velmi dobrými autory byli dle něj takoví autoři, kteří se přibližovali ideálu dobrého autora a kteří svými znalostmi slovanských jazyků a literatur převyšovali autory ostatní (Haller 2007: 23).

Ovšem ani teorie dobrého autora není jako měřítko správnosti zcela spolehlivá, protože i „dobří autoři“ tvořili pod nátlakem němčiny, což dokazují germanismy v dílech těchto autorů. Někteří dobří autoři se nevyhýbali užití „zbytečných a nečeských kompozit tvořených předponou *bez-*“ (Haller 2007:16). Takovéto „nepravosti“ se dopouštěli například Machar (*bezovocný* in: *Konfese literáta*¹⁴, 1901, s. 100; *bezúčelně, bezohledně* tamtéž, s. 9), Čelakovský (*bezdušné tělo* in: *Česká včela*, 1834, s. 339a; *bezdivodný* tamtéž, s. 356a; *bezzivotná stvůra* in: *Časopis českého muzea* 1832, 133) a Němcová *bezzvučný hlas* (in: *Babička*, 1855, 272).

Tyto výrazy byly užívány i širokou veřejností, což svědčí o velkém rozporu mezi jazykovou teorií a praxí. Haller si toto vysvětluje tím, že jazykový cit uživatelů češtiny byl v době jejího útlaku porušen, což dává to za vinu kulturnímu úpadku v 18. století.

g. Dalším kritériem byla nutnost (nebo nadbytečnost) výrazu v češtině. Haller ve spisovném jazyce chtěl ponechat jen ty výrazy, pro něž nemáme domácí synonymum, například výraz *nápadný* (z něm. *auffällig*) byl posouzen jako „správný“, neboť neexistuje žádná jeho česká podoba. Naopak mu vadily výrazy jako *autodoprava* (z něm. *Autoverkehr*) nebo *dřevoprůmysl* (z něm. *Holzindustrie*).

¹⁴ Bibliografické údaje jednotlivých dokladů byly převzaty ze sborníku *Dar jazyka, deset statí o češtině*. Haller toto demonstruje ve své stati *O jazykové správnosti I.* na více příkladech, než zde byly uvedeny. Pro účely této práce byla vybrána některá adjektiva a adverbia.

Dalším principem, který Haller dodržoval, byl jazykový cit. V jeho pojetí znamenal „nabytou schopnost posuzovat jazyk“. Toto kritérium však nezůstalo nezpochybněno. Tvrdil, že intelektuálové mohou v jazyce podléhat cizím vlivům, protože často přicházejí do kontaktu s cizími řeči.

Haller (2007) navrhol při posuzování správnosti výrazu následující postup: nejprve je nutno dohledat výskyty výrazu ve starém jazyce a jeho užití v lidovém jazyce, dále je třeba posoudit, zda vyhovuje estetickým a logickým požadavkům, zda je výraz účelný a srozumitelný, a nalézt lepší náhradu. V případě, že výraz plní všechny náležitosti a že v jazyce neexistuje lepší alternativa, nemůže být výraz „nesprávný“. Ovšem ne vždy se toto stane a pak je nutné kritéria posuzovat podle důležitosti.

Praxe Jiřího Hallera byla podrobena ostré kritice v Jakobsonově článku *O dnešním brusičství českém* (1932). Jakobson v něm kritizuje puristické směřování *Naší řeči* a vytýká Hallerovi nedostatečný cit pro významové rozdíly mezi slovy českými a domnělými germanismy. Odsuzuje jejich požadavek nahradit adjektiva *bezvýsledný*, *bezúspěšný* a *bezúčelný* výrazem *marný*. Poukazuje na jejich sémantickou odlišnost (dále viz kap. 4.2.13). Taktéž adjektivum *bezpředmětný*, jakožto filozofický a právní pojem, měl být dle *Naší řeči* nahrazen tímž výrazem. Zde Jakobson dodává, že by to z hlediska terminologického nebylo právě šťastné, neboť žádost nemůže být marná, jen bezpředmětná (Jakobson, 1932: 103). Poukazuje také na výskyt podobných adjektiv v jiných slovanských jazycích a odvolává se na Jungmannovu poznámku v jeho *Česko-německém slovníku* o ruském původu adjektiva *bezúspěšný*. Další nahrazení tohoto typu, které dle Jakobsona *Naše řeč* vyžaduje, je *bezvýznamný* > *malicherný*.

3 Možné vlivy jiných jazyků na produktivitu daného slovotvorného typu

Vzhledem k tomu, že podobný slovotvorný typ nacházíme v různých slovanských i neslovanských jazycích, lze uvažovat o jejich vzájemném ovlivňování i v tomto ohledu. Například české adjektivum *bezpředmětný* nachází svůj protějšek v ruském *bespredmetnyj*, ukrajinském *bezpredmetovyj*, polském *bezprzedmiotowy*, srbochorvatském *bespredmetan*, bulharském *bezpredmeten*. Svě protějšky v tých jazycích mají i výrazy *bezvýsledný* a *bezúspěšný*. (Jakobson 1932: 104) V angličtině se setkáváme s výrazem *pointless* a v němčině pak s *grundlos*, které absenci označeného základovým substantivem vyjadřují pomocí sufixu.

Tyto paralely byly již popsány u Jakobsona (1932). Puristé v 19. a na počátku 20. století jich moc nedbali a spokojili se pouze s podobností české předpony *bez-* a německé přípony *-los*, pročež užívání této předpony označili za nežádoucí. Kdybychom měli o tomto jevu hovořit jako o výpůjčce slovotvorného postupu z němčiny, jednalo by se nejspíš o zvláštní druh kalkování, přičemž sufix *-los* (případně *-frei*) plní funkci českého prefixu.

Tato adjektiva jsou však často mnohem starší a ač jejich ekvivalenty nalézáme v němčině, jen stěží lze hovořit o německých přejímkách. Například výraz *bezruký* (něm. *handlos*) se řadí mezi výrazy staročeské a je doložen i v polštině, litevštině a staroslověnštině. Nacházíme jej i v ruštině. Dle Flajšhanse představuje toto adjektivum spolu s výrazy *bezsmyslný* a *bezstarostný*, které rovněž patří k nejstarším, vzor pro další analogické tvoření nových adjektiv (i nesprávných). (Flajšhans 1935: 191)

V době národního obrození přejímala nejen tyto výrazy Jungmannova škola z ruštiny a polštiny (Havránek 1941), neboť chtěla doplněním lexikonu dostat češtinu na úroveň němčiny a docílit její svébytnosti. Například slovo *bezúspěšný*, jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, se řadí mezi ruské výpůjčky (Jakobson 1932: 105). Jungmann ve svém slovníku uvádí celkem 354 adjektiv tohoto typu, přičemž 290 jich je tvořeno sufixací a 64 konverzí. U 20 adjektiv zakončených na *-ý* uvádí i možnou sufigovanou variantu (Havránek 1941). Jak bude prokázáno i v empirické části této práce, množství slov, která Jungmann uvádí, nebylo uvedeno v mladších slovnících a ani v dnešní češtině se nepoužívají.

Dnes lze uvažovat o vlivu anglického jazyka, z něhož se i pod vlivem marketingu a hospodářské globalizace přejímají slova pro označení vlastností často nových produktů – *bezlepkový chléb (gluten free bread¹⁵), bezhliníkový deodorant (aluminium-free deodorant¹⁶), bezdrátová sluchátka (wireless headphones¹⁷)* apod.¹⁸ Tyto výrazy mají své protějšky i například v němčině (*glutenfreies Brot¹⁹, aluminiumfreies Deo²⁰, kabellose Kopfhörer²¹*), polštině (*chleb bezglutenowy²², bezaluminiumowy dezodorant²³, słuchawki bezprzewodowe²⁴*) a ruštině (*безглютеновый хлеб²⁵, безалюминиевый дезодорант,²⁶ беспроводные наушники²⁷*). Doplňme, že se v dnešní češtině neologismy tvoří nejčastěji za pomoci sufixu *-ový*. Databáze *Neomat* registruje 179 adjektiv se sufixem *-ový*, 23 s *-ný*, 48 s *-ní*, 5 s *-ický/ecký*, 14 s jinými sufixy a 19 vytvořených konverzí²⁸.

Vzhledem k uvedenému by se dalo spíše než o přejímkách z jednoho jazyka do druhého hovořit o podporování tohoto slovtvorného typu na základě podobnosti

¹⁵ How To Pick A Healthy Gluten Free Bread (Plus 4 Brands I Swear By). In: *Sarah Elizabeth King* [online]. Dostupné z WWW: <https://sarahlizking.com/how-to-pick-a-healthy-gluten-free-bread-plus-4-brands-i-swear-by/> [poslední přístup 1. 8. 2020].

¹⁶ Why You Should Make the Switch to Aluminum Free Deodorant. In: *Love beauty and planet* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.lovebeautyandplanet.com/us/en/the-love-beauty-planet-movement/our-purpose/our-blog/why-aluminum-free-deodorant.html> [poslední přístup 1. 8. 2020].

¹⁷ The best wireless headphones 2020: our pick of the best ways to cut the cord. In: *Techradar* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.techradar.com/news/audio/portable-audio/best-wireless-headphones-1280344> [poslední přístup 1. 8. 2020].

¹⁸ Psaní spojovníku kolísá, na internetu jsou k dohledání varianty *gluten-free* i *gluten free*, stejně tak *aluminium free* a *aluminium-free*.

¹⁹ Brot & Gebäck Frisch. In: *Glutenfrei Geniessen* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.glutenfrei geniessen.de/brot-gebaeck-frisch>. [poslední přístup 1. 8. 2020].

²⁰ SBT Cellrepair. In: internetový obchod *Notino.de* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.notino.de/sbt/cellrepair-alkohol-und-aluminiumfreies-deo-mit-48-stunden-wirkung/> [poslední přístup 1. 8. 2020].

²¹ Kabellose Kopfhörer. In: internetový obchod *Sennheiser* [online]. Dostupné z WWW: <https://de.sennheiser.com/kabellose-kopfhoerer> [poslední přístup 1. 8. 2020].

²² Chleb bezglutenowy – wszystko co musisz wiedzieć o chlebie bez glutenu. In: *Bezgluten* [online]. Dostupné z WWW: <https://bezgluten.pl/blog/chleb-bezglutenowy-wszystko-co-musisz-wiedziec-o-chlebie-bez-glutenu> [poslední přístup 1. 8. 2020].

²³ Faile w pielęgnacji naturalnej, czyli co nie uległo poprawie! In: *Blimsien* [online]. Dostupné z WWW: <http://blimsien.com/faile-w-pielegnacji-naturalnej-czyli-co-nie-uleglo-poprawie> [poslední přístup 1. 8. 2020].

²⁴ Słuchawki bezprzewodowe do telewizora – test, recenzja, opinie, ranking. In: *RMS.pl* [online]. Dostupné z WWW: <https://rms.pl/rankingi-sprzetu/sluchawki-i-odtwarzacz-przenosne/2495-sluchawki-bezprzewodowe-test-recenzja-opinie-ranking> [poslední přístup 1. 8. 2020].

²⁵ Безглютеновый хлеб на рисовой закваске. In: *Hlebopechka.ru* [online]. Dostupné z WWW: https://hlebopechka.ru/index.php?option=com_smf&topic=417169.0 [poslední přístup 1. 8. 2020].

²⁶ Дезодоранты без солей алюминия – Weleda, Vichy и Lavilin. In: *Plush Koala* [online]. Dostupné z WWW: <https://plush-koala.livejournal.com/370610.html> [poslední přístup 1. 8. 2020].

²⁷ Беспроводные наушники. In: internetový obchod *Ozon.ru* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.ozon.ru/category/besprovodnye-naushniki-31531/> [poslední přístup 1. 8. 2020].

²⁸ Data k 31. 10. 2019.

se slovotvornými postupy v dalších jazycích. O kalky a přejímky lexikální se jedná pouze někdy, zejména v případě novotvarů z doby obrozenské.

4 Empirická část

V rámci empirického výzkumu jsem se věnovala popisu vybraných adjektiv a adverbíí daného typu. V následující části budou nejprve charakterizovány zdroje dat, způsob výběru zkoumaných slov a závěrem následující podkapitoly bude přiblížen způsob vyhodnocování. Dále budou představena jednotlivá hesla a tabulka s údaji o zkoumaných adjektivech a adverbíích.

4.1 K metodologii

4.1.1 Zdroje dat

Data byla získávána z Kartotéky novočeského lexikálního archivu (NLA), korpusů Diakorp v6, SYN2015 a SYN v7, dále pak z Gebauerova *Slovníku staročeského*, Jungmannova *Slovníku česko-německého*, *Česko-německého slovníku* Fr. Št. Kotta, *Slovníku spisovného jazyka českého*, *Akademického slovníku současné češtiny*, databáze *Neomat* a aplikace *Vokabulář webový*. Tyto zdroje byly zvoleny tak, aby bylo možno pokrýt co největší časový úsek a zároveň získat takové množství dat, aby se daly vyvodit závěry o užívání adjektiv a adverbíí tohoto slovo tvorného typu a aby výsledek výzkumu mohl být považován za reprezentativní.

4.1.1.1 Kartotéka novočeského lexikálního archivu (NLA)

Vzhledem k cílům práce je pro náš výzkum diachronní hledisko velmi důležité, proto bylo nutné vybrat nejvhodnější zdroj informací o užití v minulosti. Excerptní materiál Kartotéky novočeského lexikálního archivu byl zdrojem dat všech českých reprezentativních výkladových slovníků a byl použit i pro zpracování *Příručního slovníku jazyka českého* (1935–1957). Materiály čerpají především z umělecké literatury i z literatury odborné či novin, časopisů a překladové literatury z období od roku 1770. Lístkový archiv má v mnoha případech větší množství dat, která však nepokrývají souvisle delší časový úsek. Proto nebylo možné přesně zachytit míru užívání v čase jen s jeho pomocí.

4.1.1.2 Diakorp v6

Z výše zmíněných důvodů bylo nutné sáhnout po diachronním korpusu. Diakorp v6 není korpusem reprezentativním a je se svým rozsahem přes 3,4 miliony slov pro naše účely malý. 48 % materiálů spadá do 19. století a při vyhodnocování údajů na to bylo nutné brát

zřetel. Veřejnosti dosud nepřístupný Diakon je sice několikanásobně obsáhlejší, je však také nevyvážený a jeho texty nejsou zkorigované. Ani v jednom případě se nejedná o lematizovaný a morfologicky tagovaný korpus, tudíž práce s nimi byla co do formulace dotazu náročnější²⁹.

4.1.1.3 SYN2015

Ze synchronních korpusů byl pro svou aktuálnost a reprezentativnost vybrán SYN2015, což je reprezentativní referenční korpus současné psané češtiny, který obsahuje 100 milionů textových slov. Korpus je lematizovaný a morfologicky tagovaný a obsahuje beletristické, publicistické texty a texty oborové literatury nejčastěji z období 2010–2014. (Křen 2016)

Právě z důvodu absence korpusu, který by obsahoval větší množství výskytů takto prefigovaných adjektiv a adverbíí, není vhodné provádět čistě jen kvantitativní analýzu. K té lze přistoupit jen v některých podotázkách celkového výzkumu. Příkladem toho je zjišťování míry užití slovo tvorných typů v korpusu syn2015. Nejprve byly eliminovány potenciální nežádoucí výsledky vyhledávání jako *bezinkový* a *bezděkovský*. Dotaz byl dále doplněn o požadovaný sufix. Podobný postup lze také využít například ke zjištění počtu adjektiv a adverbíí s vokalizovanými prefixy.

4.1.1.4 SYN v7

Tento referenční korpus byl vybrán z důvodu množství dat. Jsme si vědomi toho, že se nejedná o korpus reprezentativní, a jako s takovým s ním budeme pracovat. Tento referenční korpus zahrnuje všechny synchronní psané korpusy řady SYN do roku 2017 (tudíž i SYN 2015) a dominuje v něm publicistika. Obsahuje přes 5 milionů pozic.

4.1.1.5 Slovník staročeský a Vokabulář webový

Dalším zdrojem dat o užití v minulosti byl *Slovník staročeský* Jana Gebauera. První díl (A–J) byl vydán roku 1903, druhý (K–N) vyšel posmrtně roku 1916. V elektronizované podobě byl slovník zapojen do jednotného vyhledávání v diachronních slovnících ve *Vokabuláři webovém*, což je internetová aplikace oddělení vývoje jazyka Ústavu pro

²⁹ Například dotaz [word="(?)bezpečn.*" & word!=" (?i).*o" & word!="(?i).*ě"], s nímž jsme také pracovali, se ukázal být problematický. Vyznačená část dotazu má zajišťovat, že se ve výsledcích vyhneme predikativům, bohužel tak přijdeme i o jmenné tvary středního rodu. I proto jsme od analýzy slov *bezpečný* a *bezpečně* upustili.

jazyk český AV ČR (ÚJČ). Vokabulář sdružuje data *Malého staročeského slovníku*, *Staročeského slovníku*, *Slovníčku staré češtiny* Františka Šimka, *Index Slovníku staročeských osobních jmen* Jana Svobody, *Elektronického slovníku staré češtiny*, Gebauerovy digitalizované lístkové kartotéky a jeho již zmíněného *Slovníku staročeského*. (Černá, Lehečka online)

4.1.1.6 *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna a Česko-německý slovník Fr. Št. Kotta*

Jungmannův slovník byl po dlouhou dobu nenahraditelnou autoritou, a proto se bezpochyby podílel i na volbě lexika při vyjadřování. Byl vydáván postupně v pěti dílech mezi lety 1835 a 1839. Obsahuje přes 120 000 hesel. Pro tuto práci je velice výhodné, že jednotlivá slovníková hesla často obsahují vedle překladové části ještě část výkladovou, tudíž lze vysledovat případné sémantické rozdíly oproti dnešní češtině.

Kottův slovník, který je se svým rokem vydání 1878 o něco mladší, může po srovnání s Jungmannovým slovníkem pomoci přesněji odhadnout stáří některých slov. Jeho výhodou je jeho elektronizace, která umožňuje vyhledávání ve slovníku jako v databázi³⁰.

4.1.1.7 *Slovník spisovného jazyka českého a Akademický slovník současné češtiny*

Slovník spisovného jazyka českého vycházel pod vedením Bohuslava Havránka v letech 1960–1971. Jedná se o slovník s kodifikačním statutem, jež obsahuje 192 908 slovníkových hesel. V roce 2011 byla zpřístupněna jeho digitalizovaná podoba, která také sloužila jako zdroj dat této práci.

Nový dosud nedokončený *Akademický slovník současné češtiny* vzniká od roku 2012 v oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ. Cílem tohoto slovníku je popsat současný stav slovní zásoby v češtině především v běžné komunikaci. Do této doby byla zveřejněna pouze hesla písmen A a B, která jsou dostupná online.

4.1.1.8 *Neomat*

Zdrojem dat o nejnovějších takto vzniklých adjektivech a adverbích byla databáze Neomat, kterou tvoří slovníkově dosud nezpracovaná slova. Neologismy excerpují převážně z publicistických textů pracovníci excerpčního úseku oddělení současné lexikologie

³⁰ Dostupné z WWW: <http://kott.ujc.cas.cz/>.

a lexikografie ÚJČ a ukládají je v excerpční databázi webové aplikace EDA. Nejstarší excerpta pocházejí z textů vydaných roku 1991. Na základě těchto dat byly zpracovány slovníky neologizmů *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* (1998) a *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (2004) a sborník statí *Neologizmy v dnešní češtině* (2005).

4.1.2 Způsob výběru analyzovaných slov a zkoumané aspekty

Zadáním jednoduchého dotazu [lemma="(?)bez.*"] v korpusu SYN2015 a [word="(?)bez.*" & word!="(?)be(z|ze)" & word!="(?)ost.*"] v korpusu Diakorp v6 jsme získali velké množství slov, která byla utvořena prefixem *bez-*. Výsledky bylo pak nutné filtrovat dle slovních druhů, čehož bylo v otagovaném korpusu SYN2015 docíleno filtrováním slov s jinou slovnědruhovou charakteristikou než adjektivní a adverbialní. V korpusu Diakorp byl utvořen frekvenční seznam slovních tvarů a následně byla pomocí negativního filtru odstraněna všechna nechtěná slova, jako např. *bezpečensvie, bezpečí, bezmál, beztoho*.

Z dat získaných z obou korpusů byla vybrána nejdříve taková slova, která se nacházela v obou množinách korpusových výsledků. V první fázi bylo do tabulky zapsáno celkem 50 adjektiv a jejich adverbialních protějšků. U těchto výrazů byla na základě níže uvedených aspektů posouzena jejich relevantnost pro naše účely.

4.1.2.1 Zkoumané aspekty

Slovotvorný aspekt

Východiskem při výběru analyzovaných výrazů bylo pojetí tohoto slovotvorného typu jako typu prefixálně-sufixálního, případně prefixálně-konverzního (typ *bezhlavý*). V případě, že mělo dané adjektivum (adverbium) i variantu s prefixem *ne-*, bylo zkoumáno, která z variant je častější. Výrazy byly voleny tak, aby byla zastoupena adjektiva a adverbia vokalizovaná i nevokalizovaná, všechny možné varianty sufixů, slova se základovým slovem českého i cizího původu a slova potenciálně stupňovatelná.

A. vokalizovanost

- I. s vokalizovaným prefixem (*beze-*) – *bezešvý, bezedný, bezesný*
- II. nevokalizovaný prefix – *bezohledný, bezprostřední, bezmyšlenkovitý*

B. sufixy

- I. -ný – *bezohledný, bezděčný, bezbožný, bezpečný, bezplatný*
- II. -ní – *bezprostřední, bezprávní, bezprizorní*
- III. -ový – *bezbariérový, bezobalový, bezdrátový*
- IV. -atý – *bezokyslíkatý*
- V. -(ov)itý – *bezmyšlenkovitý, bezplánovitý, bezmezerovitý³¹, bezmanýrovitý³²*
- VI. -(s)ký – *bezmanželský*
- VII. případně dvojí sufixy
 - a. různý význam – *bezkoncový* x *bezkoněčný (nekonečný)*
 - b. bez změny významu *bezpříznakový* x *bezpříznaký³³; bezprizorní* x *bezprizorný*
- VIII. bez sufixu (konverze) – *beznohý, bezrodý, bezruký, bezhlavý, bezpříznaký³⁴*

C. varianta s „ne-“

- I. sémantický rozdíl – *bezprávní* x *neprávní, bezmocný* x *nemocný*
- II. častější varianta s „bez-“ – *bezdivodný* x *nedůvodný*
- III. častější varianta s „ne-“ – *bezpochybný* x *nepochybný*

D. původ základového slova

- I. domácí – *bezohledný, bezpečný*
- II. cizí – *bezdeficitní, bezcharismatický*

E. stupňovatelnost a další tvoření

bezpečný – bezpečnější – nejbezpečnější
bezohledný – bezohlednější – nejbezohlednější
bezpečnost > bezpečnostní apod.

Některá adjektiva a adverbia se navzdory původnímu významu absence předmětu pojmenovaného základovým slovem dají stupňovat, proto jsme také hledali v korpusu SYN v7 tvary v komparativu a superlativu. Lze uvažovat o tom, že existuje souvislost mezi stářím a schopností tvořit komparativ a superlativ (popř. elativ).

³¹ Všechny tři uvedené příklady jsou k nalezení v SYN2015.

³² Výraz lze dohledat v korpusu Diakon při zadání dotazu: [word="(?)bez.*"&word="(?)*.ovit.*"].

³³ Havránek, 1941.

³⁴ Havránek, 1941.

Stáří (dle prvních dokladů – dle Diakorp v6, SYN2015, NLA)

Dále bylo potřeba vybrat výrazy různého stáří. Ze začátku jsme proto pracovali s následujícím rozdělením:

- A. starší – *bezbožný, bezhlavý, bezpečný, bezděčný, bezladný*
- B. 20. století – *bezlepkový*
- C. 21. století – *bezhotovostní, bezmečiarovský³⁵, beznehodovostní³⁶*

Frekvence

Dalším aspektem, který byl zohledněn při výběru a dále při zpracování dat, byla frekvence užití slov v dnešní době. Bylo nutné přihlédnout k počtu výskytů v korpusech. Slova, která nemají dostatečnou oporu v korpusových datech, případně v datech NLA, by byla jen obtížně analyzovatelná. Proto bylo nutné vybrat takové výrazy, které by se daly na základě získaných dat charakterizovat a u nichž by bylo možné činit závěry.

- A. slova častá – *bezpochybný, bezplatný*
- B. archaismy (dnes se preferuje jiná varianta) – *bezkoněčný*
- C. okazionalismy (často neologismy) – *bezmečiarovský, bezletný³⁷*

V další fázi byla vybraná adjektiva a adverbia porovnána s hesly v ASSČ a ve slovníku Jungmannově (jakožto v nejmladším a nejstarším slovníku, jež byly použity). Bylo taktéž přihlédnuto k adjektivům zmíněných v puristických a jiných jazykovědných příručkách. Dále byly doplněny údaje o synonymech, antonymech, stupňovatelnosti a překladových variantách, jak je uvádí Treq.

Antonyma

- A. bez prefixu „bez-“
 - I. *bezdůvodný* x *důvodný*
- B. jiné

³⁵ Neomat (2019). [Poslední přístup 21. 7. 2020].

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž.

II. *bezohledný* x *ohleduplný*

III. *bezděčný* x *záměrný*, *schválný*, *úmyslný* (poslední dvě NLA)

Puristický postoj

Postoj k obecnému užití prefixu *bez(e)-* byl charakterizován již v samostatné kapitole o purismu (viz kapitola 2), tudíž tento údaj nebylo nutné zmiňovat u každého rozebraného výrazu. V případě, že byl explicitně uveden v nějaké z puristických příruček či statí, či byl puristy tolerován, je tato informace součástí hesla daného slova.

A. odmítané s navrhovanou alternativou – *bezplatný* > *zdarma*

bezüčelný, *bezvýsledný*, *bezúspěšný* > *marný*³⁸; *bezdůvodně* > *bez důvodu*³⁹

• navrhované varianty puristů

I. předložka *bez* se substantivem v genitivu – *bezlesý* > *bez lesu*; *bezdůvodný* > *bez důvodu*⁴⁰

II. „ne-“ – *bezdůvodný* > *nedůvodný*; *bezkoněčný* > *nekonečný*; *bezvinný* > *nevinný*

III. jiné – *bezděčný* > *mimovolný*⁴¹; *bezladný* > *nepořádný*; *bezmluvný* > *tichý*⁴²

B. přijatelné

Překladové varianty

Aby bylo možné poukázat na případný vliv němčiny či angličtiny, bylo třeba dohledat jejich překladové ekvivalenty. Databáze Treq byla vybrána z toho důvodu, že žádný z dostupných česko-německých slovníků neobsahuje takové množství těchto adjektiv a adverbíí.

německy

i. *-los, -frei* – *bezúspěšný* > *erfolglos*; *bezbožný* > *gottlos*

➤ „mezery“ – *nealkoholický* – *alkoholfrei*

ii. jiné – *bezpečný* > *ohne Sorge*⁴³

anglicky – *-free* – *gluten-free, carefree*; *-less* – *contactless, wireless*

³⁸ Jakobson 1932: 19.

³⁹ Ertl (1935).

⁴⁰ Matiční brus (1894).

⁴¹ Haller (2007).

⁴² Matiční brus (1894).

⁴³ Dobrovský (1809).

4.1.3 Další postup

Data z výše zmíněných slovníků a NLA byla zanesena do tabulky, z níž byla v konečné fázi z celkového počtu 49 adjektiv a 48 adverbí vybrána taková, která by byla podložena daty v co nejvíce výše zmíněných aspektech (celkem 34 adjektiv a 34 adverbí). Dalším krokem bylo zpracování dílčích závěrů k jednotlivým výrazům do heslových statí. Celkem bylo analyzováno 15 adjektiv a jejich adverbálních protějšků. Ne všechny údaje byly začleněny do heslových statí. Tyto údaje a údaje o zbylých 19 výrazech jsou uvedeny v tabulkách v kapitole 4.3.

4.2 Heslová část

4.2.1 bezbariérový, bezbariérově

„Všechny prostory hospice musí být **bezbariérové**, aby byly dostupné i nemocným na lůžku (...).“ (SYN2015)

„Podlahy v přízemí včetně koupelen a sprchy jsou řešeny **bezbariérově**.“ (SYN2015)

Dle dat získaných z korpusu SYN v7 lze říct, že se jedná o slova relativně nová, jejichž míra užívání se v posledních letech výrazně zvýšila – i. p. m.⁴⁴ se od 90. let, kdy jeho hodnoty byly mezi 2,33 a 5,31, zněkolikanásobily. Nejvyšší i. p. m. registrujeme v letech 2007 a 2008 (13,64 a 13,43). Hodnoty z let 2010 až 2017 se pohybují mezi 9,61 a 11,69, což nasvědčuje postupnému nárůstu užití. Slovníkové heslo⁴⁵ nacházíme poprvé ve slovníku neologizmů z roku 1998 (Nová slova v češtině 1998: 50). Jak adjektivum, tak adverbium lze také dohledat v databázi neologizmů Neomat, která tvoří podklad pro slovníky neologizmů, první doklad spadá do roku 1991⁴⁶. V lexikálním archivu se nachází pouze jeden doklad z Rudého práva z roku 1982, v korpusu SYN v7 od roku 1989. SYN v7 dokládá i užití komparativu *bezbariérovější*⁴⁷ a superlativu *nejbezbariérovější*⁴⁸, přičemž stupňovaná adjektiva jsou v SYN v7 datována až od roku 2006. V SYN2015 se přitom jedná pouze o doklady v pozitivu. Doklad v komparativu dále nacházíme také v databázi Google books:

„Lepší jsou města s méně bariérami, a to většinou znamená města s dobrou sítí povrchové dopravy anebo s novějším metrem, které bývá **bezbariérovější**.“⁴⁹

V korpusu lze dohledat i množství dokladů užití substantiva *bezbariérovost*, které se váže k podobným kontextům.

⁴⁴ Zde pracujeme s hodnotami vztahujícími se k adjektivu *bezbariérový*, neboť jeho absolutní frekvence v SYN v7 je zhruba 50x vyšší.

⁴⁵ V tomto případě se jedná o adverbium *bezbariérově*.

⁴⁶ Doklad z roku 1991 je z časopisu *Vlasta*. Mladší doklady dokazují rozšíření významu z původního významu „neobsahující bariéry 1 (zábrany) pro osoby se sníženou pohyblivostí, jako jsou prahy nebo schody“ (Akademický slovník, 2019), později se vztahuje i na abstraktní pojmy jako např. *bezbariérová kultura* (1997, 2000), nebo na zcela jinou oblast, např. *bezbariérový piercing* (2002) - oba doklady pocházejí z databáze Neomat (data k 6. 7. 2020).

⁴⁷ V SYN v7 nacházíme celkem 6 výskytů. Příklad: „Změnily se za těch deset let pro vozičkáře podmínky? Praha je *bezbariérovější*. I když paradoxně je špatný třeba Václavák.“

⁴⁸ Jediný doklad v SYN v7 je z roku 2007 a slovo je navíc v uvozovkách: „Ploché sprchové vaničky jsou bezkonkurenčně *nejbezbariérovější*.“

⁴⁹ In: Ověřeno rodiči s. r. o.: *Ověřeno rodiči*. Albatros media: 2018, s. 191.

4.2.2 bezbožný, bezbožně

„Já jsem byla spíš mystička. Když mě má **bezbožná** sestra někdy přistihla v modlitbách, mohla se potrhat smíchy.“ (SYN2015)

„Procházela jsem se Notarou v **bezbožně** uzounkých šatech s vysokými rozparky na bocích (...)“ (SYN2015)

Toto adjektivum a od něj odvozené adverbium patří k nejstarším, o čemž svědčí například jeho výskyt v latinsko-českých slovnících z rukopisu ostrihomského z 2. poloviny 15. století⁵⁰. Zmínka o nich se nachází i v Dobrovského *Podrobné mluvnici jazyka českého*⁵¹. Heslo *bezbožný* nacházíme jak ve slovníku Jungmannově, tak Kottově, přičemž oba uvádějí synonyma *bohaprázdný*, případně u Jungmanna ještě *nebožný*. I přes puristy vnímanou podobnost s německým *gottlos* nacházíme v diachronním korpusu několik dokladů z 19. století, kdy byly snahy o jazykovou emancipaci češtiny nejsilnější. Naproti tomu výše zmíněné možné náhrady v Diakorpu v6 nelze dohledat. V matičním brusu je toto slovo pojednáváno jako slovo staré a autoři brusu nenabízejí žádné „správnější“ varianty, ačkoliv ty jsou odvoditelné ze dvou doporučovaných způsobů opisu takto utvořených adjektiv – předpona *ne-*, předložka *bez* se základovým substantivem v genitivu. Na údajnou nesprávnost tohoto výrazu upozorňuje ještě Ertl v heslové části osmého čísla *Naší řeči* (Naše řeč, 1924: 4). Data z NLA nasvědčují možnému vlivu puristických nařízení a doporučení, neboť počet výsledků vyhledávání adjektiv *bezbožný* a *bohaprázdný* je srovnatelný (219 a 177), přičemž většina z nich spadá do počátku 20. století a do 19. století, z toho zhruba polovina do jeho 2. poloviny.

V korpusech se setkáváme i s variantami v komparativu a superlativu, přičemž se ve dvou případech jedná o doklady z korpusu diachronního⁵².

⁵⁰ Dle Staročeské textové banky, daný slovník:

<https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=SlovOstrS>.

⁵¹ Tam je adverbium v oddílu o slovtvorbě pojednáno jako „zusammengesetztes Beywort mit Präposition“ (Dobrovský, 1940: 224)

⁵² V Diakorpu byl nalezen jen jeden výsledek pro komparativ a jeden pro superlativ:

„nejbezbožnější (...) ženy“ z Žalanský-Phaeton, Havel: O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských, 1615.

„Však ostatní králové byli tím *bezbožnější* (...)“ z Kramérius, Václav Rodomil: Všeobecná kronika světa, 1820.

4.2.3 bezcílňý, bezcílňě

„Čekání na ostatní bratry si krátil **bezcílňým** přecházením po místnosti.“ (SYN2015)

„Uháněl jsem **bezcílňě** po cestě, která kopírovala každou zákrutu řeky.“ (SYN2015)

První doklady užití tohoto výrazu jak v Diakorpu, tak v NLA se datují do poloviny 19. století. První doklad v NLA je z roku 1844, kde je adjektivum do němčiny jako *ziellos*. Slovníky, které vyšly před tímto obdobím, neobsahují heslo *bezcílňý*, příp. *bezcílňě* a nezmiňuje se o něm ani Gebauer ve svém *Staročeském slovníku*. Poprvé se s heslem setkáváme u Kotta. V Diakorpu se adjektivum *bezcílňý* objevuje několikrát, ovšem vždy pochází z románu Jiřího Karáska ze Lvovic *Mimo život* (1894). V brusech není nikde explicitně zmíněno. Z údajů v NLA lze vyvodit, že míra jeho užití vzrostla na počátku 20. století.

4.2.4 bezděčňý, bezděčňě

„Paměť rozlišujeme také na **bezděčňou** a záměrnou (jinak také úmyslná a neúmyslná).“ (SYN2015)

„Bratři de Coulangesovi samozřejmě přikyvovali a **bezděčňě** napodobovali Yqueboeufovy manýry.“ (SYN2015)

Toto dnes již etymologicky zastřené adjektivum patří ke čtyřem zmíněným v Dobrovského *Podrobné mluvnici jazyka českého* (1940: 77). Charakterizuje je jako „zusammengesetzte Beywörter“ a jako německý protějšek uvádí výrazy *ungern agezwungen*. Heslové stati o těchto adverbích nalezneme ve všech použitých slovnících, přičemž zmíněné německé ekvivalenty se od těch navržených Dobrovským liší (př.: *unwillkürlich*, *widerwillig*, *unfreiwillig*) a více odpovídají překladovým variantám, jak je nabízí Treq⁵³.

Hesla *bezděčňý* a *bezděčňě* zmiňuje již Gebauerův *Slovník staročeský* a dokládá jeho užívání v textech Husových, Štítného a Dalimilově kronice, čímž tyto výrazy řadí k nejstarším zde analyzovaným. Diakorp v6 zachycuje výskyty v Hájkově kronice

⁵³ Nejčastější nabízené varianty jsou *unwillkürlich* (30 dokladů) a *unbewusst* (12 dokladů). Počet dokladů se sufixem *-los* (*bewusstlos*, *absichtlos*) je zanedbatelný.

(datováno k roku 1541) a v *Labyrintu světa a ráji srdce* J. A. Komenského (datováno k roku 1662). NLA registruje doklady užití v období od roku 1807 do roku 1982. Data o užití nacházíme v poměrně velkém počtu i v synchronních korpusech (207 adjektiv a 514 adverbíí v SYN 2015). To vše svědčí o kontinuálním užití obou výrazů v průběhu času.

Adverbium *bezděčně* bylo v minulosti méně frekventované než jeho alternativa *bezděky*⁵⁴, nebo ještě starší *bezděk*.

4.2.5 bezdrátový, bezdrátově

„Tiskárna disponuje čtečkou paměťových karet, **bezdrátovou** konektivitou, automatickým duplexním tiskem i potiskem optických médií.“ (SYN2015)

„Pomocí této aplikace je možné **bezdrátově** prezentovat z iPhoneu nebo iPadu.“ (SYN2015)

Toto relativně mladé adjektivum a jeho adverbialní protějšek byly poprvé jako heslo zaznamenány až v ASSČ. První výskyt v NLA se v případě adjektiva datuje do roku 1915, v Diakorpu nacházíme pouze jediný výsledek, a to z roku 1909, v korpusu SYN2015 je pak výsledků 1478. V případě adverbia sledujeme stejnou tendenci narůstání užití, první doklad v NLA pochází z roku 1938. Přesto je adjektivum uvedeno i v databázi Neomat (doklad z roku 1994⁵⁵). V korpusu SYN v7 jsou k nalezení i 2 doklady adjektiva v komparativu.⁵⁶

Všechny doklady z počátku 20. století se týkaly oblasti bezdrátové telegrafie. Dle údajů v NLA bylo toto adjektivum nejčastěji spojováno se slovem *radiotelegrafie*, *telegrafie*, *spojení* nebo *přenos*. Množina slov, která jsou s takovým adjektivem či adverbem kolokabilní, je dnes v důsledku rozmachu moderních technologií větší. Pojí se například se slovy *připojení*, *Wi-Fi*, *bluetooth*, *sít*, *přenos*, *klávesnice*, *konektivita*, *směrovač* a *adaptér*⁵⁷.

⁵⁴ V korpusu Diakor v6 odpovídá dotazu *bezděčně* 17 výskytů, dotazu *bezděky* 109 výskytů a dotazu *bezděk* 13 výskytů. V SYN2015 se však počty výskytů nejen vyrovnávají, poměr mezi nimi se dokonce obrací – *bezděky* 340 výskytů, *bezděčně* 514.

⁵⁵ Může to být dáno kolokací, jež se v dokladu vyskytuje: *bezdrátový počítačový videotext* (Neomat). Kolokace pozdějších dokladů v databázi: *b. cyklistický počítač*, *b. myš*, *b. komunikace*, *b. teploměr* (Neomat).

⁵⁶ Jedná se o slovní spojení *bezdrátovější svět* a *bezdrátovější tachometr*. (SYN v7)

⁵⁷ Dle údajů v SYN2015.

4.2.6 bezdůvodný, bezdůvodně

„V současné době je vysoký podíl **bezdůvodných** odkladů povinné školní docházky spatřován v přístupu pediatrů.“ (SYN2015)

„Výhodou je ale to, že vás policista nemá právo **bezdůvodně** zastavit.“ (SYN2015)

První doklad užití adjektiva *bezdůvodný* lze v uvedených zdrojích nalézt v NLA – poprvé se objevuje u Palackého v roce 1821. Puristé doporučovali toto adjektivum (adverbium) nahradit variantou s *ne-* (*nedůvodný*⁵⁸, *nedůvodně*), případně vazbou předložky *bez* se substantivem v genitivu (viz kapitola 2). Bohužel data z 19. století a počátku 20. století nejsou natolik obsáhlá, aby se dalo říct, zda puristický požadavek nahrazování daného adjektiva nějak ovlivnil jeho užití v písemném projevu.

Na základě dat dostupných v NLA lze naopak usoudit na postupné upouštění od užívání adjektiva *nedůvodný* ve prospěch adjektiva *bezdůvodný* ve druhé polovině 19. století. Doklady užití adjektiva *nedůvodný* se objevují dříve než u adjektiva *bezdůvodný* (NLA registruje *nedůvodný* už na konci 18. století v Krameriových novinách). Celkový počet 148 dokladů výrazu *nedůvodný* v NLA je dostačující k tomu, abychom mohli popsat nárůst počtu dokladů v 19. století⁵⁹ a následnou sestupnou tendenci. Počet dokladů z 18. stol.: 4; z 1. pol. 19. stol.: 37; z 2. pol. 19. stol.: 22; z 1. pol. 20. stol. (do r. 1945): 2; po roce 1945: 1; nezařazené: 2. Data v NLA pro výraz *bezdůvodný* nasvědčují tomu, že se výraz vžil až v 19. století a postupně nahradil v užívání synonymum *nedůvodný*. Počet dokladů: z 18. stol.: 0; z 1. pol. 19. stol.: 19; z 2. pol. 19. stol.: 44; z 1. pol. 20. stol. (do roku 1945): 29; po roce 1945: 20. stol.: 17; nezařazené: 5. Podobnou tendenci lze sledovat i u adverbii *bezdůvodně* a *nedůvodně*⁶⁰. Tuto hypotézu podporuje i fakt, že v Jungmannově slovníku nalezneme pouze heslo *nedůvodný*, heslo *bezdůvodný* v něm chybí. Kvůli nedostatku dat však hypotézu nemůžeme ověřit v Diakorpu v6 či jiných korpusech.

Opačný vývoj pozorujeme u dvojice *bezpochybný/bezpochybně* – *nepochybný/nepochybně*, kdy jsou doklady užití variant s *ne-* několikanásobně početnější než doklady užití variant s *bez-* jak v korpusech Diakorp v6 a SYN 2015, tak v NLA (viz tabulky 5, 6 a 7). Sestupnou tendenci ve prospěch varianty s *ne-* pozorujeme také v užití slov

⁵⁸ U Nečase figuruje i jako právní termín (*ungerechtfertigte Verurteilung*) dle dokladu v NLA.

⁵⁹ Musíme však přihlídnout k tomu, že jednotlivá období jsou v excerpčním materiálu zastoupena nerovnoměrně.

⁶⁰ Všechny 13 dokladů adverbia *nedůvodně* v NLA spadají do let 1815–1909 (z 20. století pouze jeden doklad).

bezúspěšný/bezúspěšně ovšem s tím rozdílem, že počet dokladů v NLA je u obou variant vyrovnaný (viz tabulky 5, 6 a 7).

4.2.7 **bezkontaktní, bezkontaktně**

„Češi jsou nejvíce nakloněni využívat **bezkontaktní** technologie pro nákupy do 500 Kč.“ (SYN2015)

„Brněnský tým ovšem sestrojil přístroj, který měřky proměřuje **bezkontaktně**, pomocí laserového světla.“ (SYN2015)

V případě slov *bezkontaktní* a *bezkontaktně* lze pozorovat tendenci narůstání počtu dokladů v korpusu SYN v7. První doklady výskytu zde pocházejí z roku 1993 (celkem 3 výskytu). Nejhojnější počet výskytů spadá do roku 2014 (1325) a nejvyšší i. p. m. (5,1) zaznamenáváme v roce 2016. S postupem času se také mění množina kolokabilních výrazů. Zatímco se v roce 1993 setkáváme se syntagmaty jako *bezkontaktní sex*, *bezkontaktní zapalovač*, *bezkontaktní detonátor*⁶¹, v posledních letech se adjektivum pojí především se způsobem platby (př.: *bezkontaktní platební karta*, *bezkontaktní placení*, *bezkontaktní systém*). Doklady v NLA z 50., 60. a 70. let se většinou vážou k modernizaci a automatizaci technických procesů (př.: *bezkontaktní spínač*, *bezkontaktní měření*, *bezkontaktní klávesnice*). O tom svědčí i heslo v SSJČ, které uvádí jako příklad *bezkontaktní spínač* „pracující bez mechanického kontaktu“⁶².

Jak u adjektiva, tak u adverbia lze nalézt i další kolokace, například z oblasti sportu, přenosu dat. Nejčastěji⁶³ se v SYN v7 setkáváme s jejich užitím v publicistice (konkrétně v periodikách z oblasti ekonomie). Během koronavirové epidemie bylo možné registrovat

⁶¹ Dle dat v NLA.

⁶² Cit. dle Bezkontaktní. In: *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Dostupné z WWW: <http://www.slovníkcestiny.cz/heslo/bezkontakt%C3%AD/0/2731> [poslední přístup 6. 7. 2020].

⁶³ Dle jejich frekvence i. p. m. v SYN v7.

nárůst spojení užívaných ve veřejné komunikaci – př.: *bezkontaktní předání*⁶⁴, *bezkontaktní check in/check out*⁶⁵, *bezkontaktní způsob doručení*⁶⁶.

4.2.8 bezlepkový, bezlepkově

„Speciální **bezlepkové** výrobky bylo dříve možné koupit jen ve specializovaných obchodech se zdravou výživou.“ (SYN2015)

„Naučila jsem se **bezlepkově** vařit a zjistila jsem, že nám všem je po jídle bez lepku lépe, nejsme unavení, nezatěžujeme tolik svůj organismus.“ (SYN2015)

S prvním dokladem užití adjektiva *bezlepkový* se setkáváme v NLA v roce 1976. Jako slovo relativně nové se poprvé objevuje až v ASSČ.

Synonymy zde mohou být přejímky *gluten free* a *glutenfree*, přičemž se oba výrazy dají použít i jako adverbia. Variant psaná odděleně odpovídá anglickému pravopisu a je častější než varianta psaná dohromady.⁶⁷ Další alternativou je například hybridní adjektivum *bezglutenový*, jehož doklad jsem našla pouze v NLA u jednoho dokladu z roku 1979, přičemž tam figuruje jako termín, který je pak v závorce dovysvětlen synonymem s českým fundujícím slovem. Dva výskyty dokládá excerpční materiál Neomatu, oba jsou z oblasti sportovní výživy⁶⁸. Výraz *bezglutenový* nebyl k dohledání v žádném z vybraných korpusů.

Užití adverbia není zatím dle dat v SYN v7 tolik rozšířené. SYN v7 nacházíme 126 výskytů, což je 73krát méně než výskytů adjektivního protějšku. Podobnou tendenci lze ovšem sledovat i u dalších dvojic adjektiv a adverbii tohoto typu.

⁶⁴ Aktuální informace a důležité upozornění. In: webové stránky lékárny BENU [online]. Dostupné z WWW: <https://www.benu.cz/aktualni-informace-a-dulezite-upozorneni> [poslední přístup 11. 7. 2020].

⁶⁵ Požadavky na hotely, kempy a další ubytovací zařízení. In: *Webové stránky Ministerstva zdravotnictví ČR* [online]. Dostupné z WWW: <https://koronavirus.mzcr.cz/pozadavky-na-hotely-venkovni-kempy-a-dalsi-ubytovaci-zarizeni/> [poslední přístup 11. 7. 2020].

⁶⁶ Pomoc pro lidi v karanténě. Česká pošta připravila bezkontaktní doručování. In: *Deník* 11. 3. 2020 [online]. Dostupné z WWW: <https://www.denik.cz/ekonomika/posta-koronavirus-bezkontaktni-doruceni-20200311.html> [Poslední přístup 11. 7. 2020].

⁶⁷ V SYN v7 nalezeno 35 dokladů *gluten free* a jen jeden výskyt *glutenfree*. V Neomatu pouze jeden doklad *glutenfree*, varianta psaná zvlášť je bez dokladů (k 6. 7. 2020). V SYN2015 bez dokladů.

⁶⁸ V obou případech se jedná o citaci z rozhovorů se sportovci.

4.2.9 bezmasý, bezmase

„Kdo by ty české lháře volil, když místo pořádného předvolebního guláše nabízejí pořád stejnou **bezmasou** bramboračku.“ (SYN2015)

„To jen potvrzuje můj názor, že vařit **bezmase** se dá i velice chutně.“ (SYN v7)

První výskyt adjektiva *bezmasý* registrujeme v NLA v roce 1821, vyhledávání v Diakorpu v6 bylo bezvýsledné. V korpusu Diakorp v6 nacházíme pouze variantu *bezmasný*, a to při Máchově popisu mrtvolky. V NLA nacházíme pouze jeden doklad z roku 1829.

Nejčastěji vytváří kolokace jako *bezmasý den*, *bezmase pokrmy*, ale velmi často i *bezmasá tvář*, *bezmase kosti*, *bezmasá ústa*, *bezmase nožky* užitě k popisu postavy či tváře, případně se objevují i obrazná pojmenování. Nejčastější je užití k popisu tělesných vlastností (v 19. století toto užití dokonce převládá) a spojení *bezmase dny*. Spojení jako *bezmasý pokrm* či *bezmasá polévka* se objevují minimálně. Z frekvenční analýzy v SYN v7 zjišťujeme, že nejčastější substantiva, která stojí na první pozici za tímto adjektivem, se týkají především oblasti stravování⁶⁹.

V případě tohoto adjektiva lze uvažovat o výrazu *bezmase* jako jeho adverbialním protějšku, který by tvořil kolokace jako *stravovat se bezmase*. Takové užití ovšem není dle SYN v7 běžně užíváno v úzu – časté je naopak spojení *stravovat se vegetariánsky*, případně *jíst vegetariánsky*⁷⁰. V případě výrazu *bezmase* lze dohledat pouze dva doklady užití v kontextu výživy⁷¹. NLA dokládá pouze užití v souvislosti s charakteristikou postavy – jediný doklad z roku 1969 v rámci popisu obličeje postavy: „*bezmase* kostnatá (...) brada“.

4.2.10 bezmocný, bezmocně

„**Bezmocný** přichází člověk na svět, bezmocný odtud odchází.“ (SYN2015)

⁶⁹ Konkrétně se jedná o substantiva *jídlo*, *pokrm*, *strava*, *dieta*, přičemž nejvyšší frekvenci zaznamenáváme mezi lety 2005 a 2016 u spojení *bezmase jídlo*.

⁷⁰ V SYN v7 se adverbium *vegetariánsky* objevuje jedné větě spolu se slovesem *stravovat se* 41krát (dotaz: [lemma="stravovat"] [* [lemma="vegetariánsky"] within <s/> v SYN v7) a 29krát se slovesem *jíst* (dotaz: [lemma="jíst"] [* [lemma="vegetariánsky"] within <s/> v SYN v7).

⁷¹ Vařit *bezmase* a *posílit se* „*bezmase*“ (SYN v7).

„Její řidič však musel zpanikařit, protože ocelový obr náhle **bezmocně** sklouzl až na dno odvodňovacího příkopu při okraji cesty.“ (SYN2015)

Jedná se o velmi staré adjektivum, které nacházíme již u Husa⁷². Své heslo má u Jungmanna i Kotta, přičemž oba uvádějí německé adjektivum *machtlos* jako překladovou variantu. Formální korespondence tohoto adjektiva s jeho domnělým německým vzorem by mohla podpořit puristickou teorii propagovanou matičním brusem (viz kapitola 2), přesto puristé přímo nenabízeli „správnou“ variantu, lze však uvažovat o využití univerzální náhrady pomocí předložky *bez* a základového substantiva. Dle dostupných korpusových dat a dat NLA patří jak adjektivum, tak adverbium k nejfrekventovanějším derivátům s danou předponou.

4.2.11 bezobalový, bezobalově

„Výroba krmných směsí v Brandýse nad Orlicí je ve východních Čechách první, kde začali s tzv. **bezobalovou** přepravou těchto krmiv.“ (NLA, Rudé právo 1966)

„V **bezobalovém** obchodě igelitové sáčky či plastové krabičky na zboží nedostanete.“ (SYN v7)

„Vzorem může být třeba drážďanská prodejna Lose, kde si **bezobalově** nakoupíte i ve velkých supermarketech.“ (SYN v7)

Lze rozlišit dvě hlavní oblasti, v nichž se výrazy *bezobalový* a *bezobalově* užívají. První je oblast logistiky. Doklady o užití v této oblasti nacházíme již v 60. letech⁷³. Jedná se nejčastěji o spojení *bezobalová přeprava*⁷⁴. Druhou oblastí je způsob prodeje potravin. V SYN v7 nacházíme spojení *bezobalový obchod* a *bezobalový prodej*. Všechny 55 výskytů se datuje do období mezi lety 2015 a 2017. V SYN2015 je dotaz bez výsledku. Adverbium *bezobalově* se potom vyskytuje v souvislosti se skladováním (v periodiku *Zemědělec*), prodejem potravin (*MF DNES*) a dokonce i s životním stylem⁷⁵ (*MF DNES, Týdeník Květy*).

⁷² Dle Gebauerova Slovníku staročeského, 1970.

⁷³ V dokladu v NLA z roku 1965 (*Zemědělské noviny*) se zmiňují „*bezobalově* dodávané směsi“. *Rudé právo, Zemědělské noviny* a *Hospodářské noviny* operují v 60. letech s kolokací *bezobalová přeprava*.

⁷⁴ V NLA je to dokonce jediná dohledatelná kolokace.

⁷⁵ Konkrétně se jedná o spojení *žít bezobalově*.

U Jungmanna nalézáme pouze heslo *bezobalný* (ohne Hülle), jehož užití dokládá slovním spojením „wrcholjky bezobalné“⁷⁶ z oblasti botaniky. Též adjektivum uvádí i Kott s doporučením užívání *bez obalu* jako správnější varianty. V SYN v7 se objevuje jeden výskyt v podobném kontextu. Výsledky vyhledávání v databázi Google books nasvědčují ustálení výrazu jako termínu (charakteristika druhu květenství), který zároveň může figurovat jako jméno rodové alpské rostliny koprničku bezobalného. To ostatně dokládá i zmínka v německo-českém slovníku Josefa Franty Šumavského (1844: 37). V ASSČ heslo *bezobalový* nebo *bezobalný* chybí.

4.2.12 bezobratlý

„Mechanismy vysoké odolnosti **bezobratlých** živočichů vůči mrazu jsou principiálně podobné jako u rostlin.“ (SYN2015)

Dalším termínem, jímž se v této práci budeme zabývat, je adjektivum *bezobratlý*. NLA registruje první doklad poměrně pozdě, až z roku 1973. Tehdy se dle poznámek na excerpčních lístcích jednalo výhradně o adjektivní užití, musíme však rozlišovat mezi dvěma slovy s různou slovnědruhovou příslušností. Již v SSJČ nacházíme poznámku o substantivizaci, v ASSČ dokonce nacházíme plurálový tvar mužského životného rodu jako samostatné heslo – *bezobratlí*. Vhodnost volby plurálové formy substantivizovaného adjektiva podporuje i výsledek korpusového vyhledávání – tvary v singuláru byly nejčastěji doklady mimo neodbornou literaturu a co do počtu zanedbatelné⁷⁷.

V žádném z použitých zdrojů jsme nenalezli doklad o užití analogicky utvořeného adverbia.

⁷⁶ In: Jungmann, J.: *Slovník česko-německý, Díl I., A–J*. Praha, 1835. Vydání první, s. 110.

⁷⁷ V korpusu SYN2015 je 5 výskytů tagovaných jako singuláru a pouze v jednom z případů lze hovořit o substantivizaci: „[...] zabily každého živočicha nebo bezobratlého, který se pokusí je sežrat.“ (Gaia vrací úder, 2008 – beletrie). V jednom případě se jedná o chybu tagování („Mezi další významné fosilní bezobratlé náležejí koráli [...].“) (SYN2015).

4.2.13 bezprostřední, bezprostředně

„Výraznou motivací pro studenty a jejich učitele byla možnost **bezprostřední** spolupráce s vysokou školou.“ (SYN2015)

„Na obecném urychlování oběhu hodnot se nyní i **bezprostředně** rozvíjí poměr substance a funkce peněz.“ (SYN2015)

Opomeneme-li adjektiva *bezpečný* a *bezpečnostní*, jedná se o nejfrekventovanější adjektivum s prefixem *bez-*⁷⁸. Frekvence v korpusu SYN v7 je od roku 1995 vyšší než 1000 a s postupem času počet výskytů narůstá – nejvyšší frekvenci registrujeme v roce 2010, od roku 2012 pak bývá vyšší než 4000⁷⁹. Daleko spolehlivější ukazatel je však i. p. m. Nejvyšší míru i. p. m. (61,74) vykazují data z roku 1973, což je však dáno zdrojem dat z tohoto roku, které korpus obsahuje⁸⁰. Budeme tedy pracovat s faktem, že v SYN2000, v nejstarším z korpusů zahrnutých v SYN v7, převažují texty z let 1990–1999, a budeme proto brát v potaz data od 1990. I. p. m. se v 90. letech pohybuje mezi hodnotami 18,07 a 25,68. V letech 2000 až 2017 jsou hodnoty nižší, mezi 11,92 a 25,68. U hodnot frekvence v posledních pěti letech (2013–2017) a hodnoty i. p. m. v posledních třech letech (2015–2017) registrujeme sestupnou tendenci⁸¹.

Dle dat v SYN v7 lze usuzovat, že se toto adjektivum nejvíce používá v odborné literatuře – hodnota i. p. m. je 56,84, což odpovídá více než dvojnásobku hodnot u memoárů, administrativy a nezařazených textů, které na frekvenčním seznamu stojí hned za odbornými texty s hodnotami i. p. m. okolo 22.

V PSJČ čteme poznámku o posunu významu adjektiva z původního „nezprostředkovaný, neodvozený, přímý“ na „v nejbližší blízkosti jsoucí; právě, přímo nastávající“⁸². Tento významový posun je dle PSJČ zapříčiněn vlivem cizích jazyků a autor hesla jej shledává jako ne zcela správný. Navrhuje podle něj správnější možnost vyjádření: Arbesovi navrhuje nahradit dané adjektivum ve spojení „náměstí a *bezprostřední* jeho okolí“ výrazem *nejbližší* a Klostermannovi ve větě „V Čechách kdekdo očekával *bezprostřední*

⁷⁸ Dle SYN2015.

⁷⁹ Výjimkou je rok 2014 s frekvencí 3793. Hodnotu nad 4000 sledujeme i v letech 2004 a 2005.

⁸⁰ Jedná se o doklady z jednoho zdroje, a sice z románu *Letiště* Arthura Hailyho (1973).

⁸¹ Hodnoty i. p. m.: 13,22 (2015), 12,29 (2016), 1,92 (2017).

Hodnoty frekvence: 4158 (2013), 3793 (2014), 3313 (2015), 2894 (2016), 2404 (2017).

⁸² Obojí cit. dle *Bezprostřední*. In: *Průruční slovník jazyka českého* [online]. Dostupné z WWW: <https://psjc.ujc.cas.cz/>. Poslední přístup 25. 7. 2020.

vpád nepřátel.“ doporučuje spojení *přímo nastávající*. Toto doporučení však zřejmě nebylo a není respektováno – jak dokládají četná užití v literatuře a jak se dozvídáme prostřednictvím aplikace Českého národního korpusu *Slovo v kostce*, přídavné jméno *bezprostřední* je velmi často spojováno se substantivou *blízkost* (nejčastější kolokace), *sousedství* a *příčina*. Mezi velmi časté kolokace, které by vyhovovaly doporučení PSJČ, patří například *bezprostřední kontakt*⁸³.

4.2.14 bezvadný, bezvadně

„Druhý dopis na kvalitním papíře a napsaný **bezvadným** rukopisem pochází od člověka jménem de Verteuil z Akademie věd.“ (SYN2015)

„Potom jsem si všimla **bezvadně** upravené blondýny v popředí.“ (SYN2015)

Heslo *bezvadný* (*tadellos*) nacházíme už u Jungmanna a vyskytuje se ve všech dalších slovnících, zmíněných v kapitole 4.1.1. První doklad v NLA pochází z roku 1814. Počty dokladů v průběhu času se v NLA postupně zvyšují. Do poloviny 20. století převládají doklady z beletrie, později přibývají doklady z publicistiky, což ovšem může být dáno zdroji NLA.

Co se stupňovaných forem týče, v SYN v7 nacházíme 12 dokladů tvaru v komparativu⁸⁴. Superlativ je zastoupen vícekrát (29 výskytů) a většinou se jedná o popis charakteru lidské bytosti (*nejbezvadnější ženská*, *nejbezvadnější kamarád*). V SYN2015 je dohledatelný pouze superlativ⁸⁵. Důležité je zmínit, že všechny texty, v nichž se stupňované přídavné jméno vyskytuje, mají buď charakter mluvenosti (například jako citace či v rozhovoru), nebo slouží jako ozvláštnění textu. Pro stupňované adverbium nacházíme pouze jeden doklad v komparativu v SYN v7.

Zajímavým a dnes poměrně častým jevem je zkracování *bezvadný* a *bezvadně* na podobu *bezva*, jejíž první doklad nalezneme v NLA v roce 1941, a sice v lexikologicky

⁸³ Dle Bezprostřední. In: *Slovo v kostce*. [online] Dostupné z WWW: <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce/search/cs/bezprost%C5%99edn%C3%AD>.

⁸⁴ Doklady v komparativu byly publikovány vždy v periodiku. V případě superlativu převládá beletrie, publicistika stojí na okraji.

⁸⁵ Pouze jeden výskyt: „Wesley považuje za *nejbezvadnější* věc na světě, že teď jím z plastového tácu úplně stejně jako on ve škole.“ (SYN2015).

zaměřeném článku v Českém slovu. Slovo *bezva* je tam komentováno jako výraz užívaný mládeží. Výsledky vyhledávání v SYN v7 dokládají užití výrazu již v roce 1963. Zde se setkáváme s podobnou tendencí jako u stupňovaných adjektiv a adverbíí – objevují se nejčastěji v přímé řeči, neznačené přímé řeči nebo polopřímé řeči. Frekvenční analýza v SYN2015 potvrzuje předpoklad, že se výraz bude nejčastěji objevovat v beletrii. V případě, že je výraz užit v textech, které jsou označeny jako oborová literatura, jedná se často o výrazy značené uvozovkami – buďto v rámci přímé řeči, nebo jako naznačení, že se jedná o kolokvialismus. V ASSČ je tento výraz veden pod třemi hesly, která se od sebe liší slovnědruhovou charakteristikou – přídavné jméno, příslovce a citoslovce. V korpusech se pracuje pouze s adjektivní a adverbíální charakteristikou⁸⁶, přičemž do kategorie adverbíí spadají případy, které by se dalo označit za citoslovce interakční.

4.2.15 bezvysledný, bezvysledně

„Král byl nakonec přinucen ustoupit a po **bezvysledném** jednání byl nucen výběr daní zastavit.“ (SYN2015)

„Nechce se nám únavně a zdánlivě **bezvysledně** debatovat o pestrých lidských přáních.“ (SYN2015)

První doklad užití tohoto adjektiva spadá do roku 1870, přičemž dokladů z konce 19. století je srovnatelný s počty dokladů z první poloviny 20. století a z období po 2. světové válce⁸⁷. Na rozdíl od většiny ostatních analyzovaných adjektiv v tomto případě v korpusech nenacházíme tvary v komparativu a superlativu. Adverbium *bezvysledně* je v SYN v7 dohledatelné pouze v komparativu.

Adjektivum *bezvysledný* měl dle puristických doporučení nahradit výraz *marný*. Týmž způsobem měla být nahrazena také slova *bezučelný* a *bezuspěšný*. Tento návrh ostře odmítá Jakobson (1932: 103). Jako hlavní argument uvádí významovou odlišnost – co je *marné*, je dle něj předem odsouzeno k neúspěchu. *Bezvysledný* popisuje vlastnost substance

⁸⁶ To znamená, že do kategorie příslovčí spadají případy jako „Vše připraveno?“ zeptáš se. „Jo,“ odpoví. „Bezva,“ řekneš.“, „Všechny vypadáme bezva!“; ale i „Myslím, že jste bezva.“, kdy se jedná bezpochyby o adjektivum, proto se na tagování nemůžeme příliš spoléhat (SYN2015).

⁸⁷ V NLA je 25 dokladů užití z 19. století, 28 z první poloviny 20. století a 21 dokladů z roku 1945 a let pozdějších.

z kauzálního hlediska, *bezúčelný* z hlediska teleologického a *bezúspěšný* z obou hledisek. Výrazy *bezúčelný* a *bezúspěšný* neimplikují předem bezvýslednost. Výraz *marný* by proto dle našeho názoru musel být enantiosémní a jako takový jej v češtině nechápeme. PSJČ dokonce uvádí jako synonymum pro *marný* adjektivum *bezvýsledný*. Kvůli nízkému počtu dokladů v NLA však nelze jednoznačně určit, zda puristické doporučení reálně mělo nějaký vliv na volbu výrazů v publicistice a beletrii.

4.3 Tabulky

Následující část představuje tabulky, do nichž byla zanesena data, s jejichž pomocí jsme zpracovávali jednotlivá hesla k adjektivům a adverbům v kapitole 4.2. Data k výrazům, které nebyly zařazeny do heslové části, jsou zaznamenána v tabulkách 4, 5 a 6.

heslo Geb.	existence (H) nebo neexistence (X) hesla v Gebauerově <i>Slovníku staročeském</i> (1970)
heslo Jung.	existence (H) nebo neexistence (X) hesla v Jungmannově <i>Česko-německém slovníku</i> (1835)
heslo Kott	existence (H) nebo neexistence (X) hesla v Kottově <i>Česko-německém slovníku</i> (1878)
heslo ASSČ	existence (H) nebo neexistence (X) hesla v <i>Akademickém slovníku současné češtiny</i> (2019)
překlad	překladové varianty a frekvence jejich užití podle Treq
stupňovatelnost	výskyty komparativu (K) a superlativu (S) v korpusu SYN v7
synonymum	synonyma a možné opisy a parafráze daného adjektiva/adverbia – zdroje: ASSČ, PSJČ, NLA, případně introspekce
antonymum	antonyma daného adjektiva/adverbia – zdroje: ASSČ, PSJČ, NLA, případně introspekce
?	údaje nedohledané ve zdrojích, nejčastěji utvořené analogicky dle slovo tvorných pravidel či kontextová synonyma/antonyma

Tabulka 1: Adjektiva – heslová část 1/2

ADJEKTIVUM	sufix /koncovka	heslo Geb. (1970)	heslo Jung. (1835)	heslo Kott (1878)	heslo ASSČ (2019)	první doklad v NLA	poslední doklad v NLA	počet dokladů v NLA	Počet výskytů: Diakorp v6	Počet výskytů: SYN2015
bezbariérový	-ový	X	X	X	H	1982	–	1	0	569
bezbožný	-ný	X	H	H	H	1770	1958	219	62	133
bezcílný	-ný	X	X	H	H	1844	1967	78	3	95
bezděčný	-ný	H	H	H	H	1807	1982	175	12	207
bezdrátový	-ový	X	X	X	H	1912	1984	35	1	1487
bezděvodný	-ný	X	X	H	H	1821	1965	114	8	148
bezkontaktní	-ní	X	X	X	H	1955	1983	30	0	205
bezlepkový	-ový	X	X	X	H	1976	1982	5	0	150
bezmasý	-ý	X	X	H	H	1821	1878	63	1 bezmasný –	63
bezmocný	-ný	H	H	H	H	1813	1987	231	11	1179
bezobalový	-ový	X	H (jen -ný)	H	X	1963	1982	8	0	0
bezobratlý	-ý	X	X	H	H	1873	1967	20	0	298
bezprostřední	-ní	X	H (-ný, -ečný)	H	H	1772	1972	287	18	2215
bezvadný	-ný	X	H	H	H	1814	1986	128	7	566
bezvýsledný	-ný	X	X	H	H	1870	1965	74	0	84

Tabulka 2: Adjektiva – heslová část 2/2

ADJEKTIVUM	překlad	stupňovatelnost	synonyma	antonyma
bezbariérový	barrierefrei 3	K, S	bez bariér	bariérový
bezbožný	gottlos	K, S	hříšný, nehodný (PSJČ)	pobožný, věřící
bezcílný	ziellos 20, zwecklos 3	K, S	bez cíle	záměrný
bezděčný	unwillkürlich 30, unbewusst 12, [...] absichtslos 2, bewusstlos 2	K	mimovolný (PSJČ)	schválný, úmyslný
bezdrátový	drathlos 64, schnurlos 5, kabellos 4	K	radiotelegrafie	drátový
bezdůvodný	grundlos 3, unbegründet 3	K	neodůvodněný – NLA: 19, nedůvodný – LA: 68, Diakorp v6: 6, SYN2015: 0	důvodný, odůvodněný
bezkontaktní	–	–	bez kontaktu	kontaktní
bezlepkový	–	–	bez lepku, glutenfree (SYN2015:0, SYN v7: 1), gluten free (SYN v7: 35), bezglutenový	obsahující lepek
bezmasý	fleischlos 11	–	vegetariánský	masový
bezmocný	hilflos 308, machtlos 175, ohnmächtig 147, wehrlos 15, kraftlos 15, ...	K, S	nemající moci, síly; nemohoucný, slabý (PSJČ)	mocný
bezobalový	–	–	zero waste	zabalený
bezobratlý	Wirbellose (termín)	–	bezobratlovci, bezpáteční	x
bezprostřední	unmittelbar	K, S	nezprostředkovaný, neodvozený, přímý (PSJČ)	zprostředkovaný, přímý
bezvadný	tadellos 61, einwandfrei 24	K, S	bezva	vadný
bezvýsledný	ergebnislos 19, erfolglos 9, fruchtlos 3, vergeblich 3	–	bez výsledku, neúspěšný, marný	úspěšný

Tabulka 3: Adverbia – heslová část

ADVERBIUM	sufix	první doklad (NLA)	poslední doklad (NLA)	počet dokladů (NLA)	počet výskytů: Diakorp v6	počet výskytů: SYN2015	překlad	synonyma	antonyma
bezbariérově	-ově	–	–	0	0	27	–	bez bariér	bariérově (ASSČ)
bezbožně	-ně	1770	1948	44	3	5	erbarmungslos 1, frevelhaft 1	proti Bohu, bez cti k Bohu (NLA)	pobožně, bohobojně
bezcílně	-ně	1862	1975	36	0	204	ziellos 38, planlos 3	bez cíle	záměrně, cíleně
bezděčně	-ně	1780	1972	121	17	514	unwillkürlich 188, unbewusst 16, unabsichtlich 9, absichtslos 4, bewusstlos 3	bezděky (PSJČ) – Diakorp v6: 109, SYN2015: 340	schválně, úmyslně
bezdrátově	-ově	1938	1978	14	0	196	drathlos 5, kabellos 1	radiotelegraficky	drátově?
bezdůvodně	-ně	1842	1966	49	1	355	grundlos 33, ohne Grund 31	nedůvodně – NLA: 13; SYN2015: 0, neodůvodněně – NLA: 10	odůvodněně
bezkontaktně	-ně	–	–	0	0	15	–	bez kontaktu	kontaktně
bezlepkově	-ově	–	–	0	0	2	–	bez lepku, glutenfree, gluten free	s lepkem
bezmase	-e	1961	–	1	0	0	–	bez masa, vegetariánsky	masově?

bezmocně	-ně	1858	1950	75	5	781	hilflos 279, ohnmächtig 32, machtlos 17, kraftlos 7, [...] ratlos 3	bez moci	mocně
bezobalově?	-ově	1965	1967	2	0	0	–	bez obalu, zero waste	s obalem
bezobratle?	-e	–	–	0	0	0	–	–	–
bezprostředně	-ně	1772	1975	241	22	2161	unbittelbar 800, direkt 46, sofort 22, unvermittelt 14	přímo (pur./Haller)	nepřímo
bezvadně	-ně	1863	1980	76	1	326	tadellos 38, makellos 13, einwandrfrei 9	bezva	chybně, vadně
bezvýsledně	-ně	1873	1963	32	0	165	ergebnislos 14, erfolglos 12, vergeblich 4	bez výsledku, neúspěšně	úspěšně?

Tabulka 4: Adjektiva nezařazená do heslové části 1/2

ADJEKTIVUM	sufix /koncovka	heslo Geb. (1970)	heslo Jung. (1835)	heslo Kott (1878)	heslo ASSČ (2019)	první dokla d v NLA	poslední doklad v NLA	počet doklad ů v NLA	počet výskytů v Diakor pu v6	Počet výskytů v SYN15
bezesný	-ý	X	H	H	H	1834	1962	92	3	221
bezezbytkový	-ový	X	X	X	H	1897	1978	9	0	4
bezhlavý	-ý	H	H	H	H	1794	1976	217	11	239
bezhliníkový	-ový	X	X	X	X	–	–	0	0	0
bezcharakterní	-ní	X	X	H	H	1849	1951	42	0	71
bezkonečný	-ný	H	H	H	X	1819	1969	83	7	0
bezlesklý	-ý	X	H	H	X	1825	1957	60	6	0
bezmyšlenkový	-itý	X	X	H	H (-itý, -ý)	1873	1979	37	0	61
bezohledný	-ný	X	X	H	H	1848	1962	229	5	499
bezolovnatý	-natý	X	X	X	H	1978	1985	6	0	22
bezplatný	-ný	X	H	H	H	1790	1965	86	5	1347
bezpochybný	- ný	H	H	H	H	1813	1969	14	1	2
bezpotřebný	-ný	H	H	H	X	1735	1932	41	6	0
bezprávní	-ní	H (-ní, -ný)	H (-ný, -ní)	H (-ní/-ný)	H (-ní, -ný)	1790	1947	18	9	-ný: 19, -ní: 7
bezsený	-ný	X	H	H	X	1828	1947	63	3	0
bezúspěšný	-ný	X	H	H	H	1878	1948	28	0	10
bezvinný	-ný	H	H	H	X	1816	1970	53	0	0
bezvýznamný	-ný	X	X	H	H	1852	1951	155	9	1023

Tabulka 5: Adjektiva nezařazená do heslové části 2/2⁸⁸

ADJEKTIVUM	překlad	stupňova- telnost	synonyma	antonyma	poznámky
bezesný	schlaflos 50/traumlos 19	K	probdělý?	tvrdý?	posun významu: sen = spánek
bezezbytkový	–	–	zero waste	se zbytky?	jiné kolokace než dnes (<i>b. dělení sochorů</i> > <i>b. dieta</i>)
bezhlavý	kopflos 99	K, S	bez hlavy, bez milosti, nešetně, přísně (NLA)	promyšlený	staročeské
bezhliníkový	–	–	bezaluminiový	hliníkový	varianta s č. základ. slovem rozšířenější
bezcharakterní	charakterlos 9	K, S	bez charakteru	charakterní	poprvé u Havlíčka (NLA 1849)
bezkonečný	–	–	nekonečný – NLA: 476, Diakorp v6: 128, SYN2015: 756	konečný	knižní, jako ozvláštnění
bezlesklý	–	–	bez lesku, nelesknoucí se (PSJČ)	lesklý	z obl. botaniky (Jg.)
bezmyšlenkovitý	gedankenlos 26, unüberlegt 1	K	bezmyšlenkový (v SYN v7: 77)	zamyšlený, zamýšlený?	Kott jen <i>-itý</i> , Jg. X > nárůst užití var. s <i>-ý</i> poprvé u Nerudy (NLA: 1863)
bezohledný	rücksichtslos 143, skrupellos 70	K, S	bez ohledu, nestranný (PSJČ)	ohleduplný	u Kotta synonymum k <i>nešetrný</i>
bezolovnatý	(nicht) verbleit 19, unverbleit 18, bleifrei 10	–	bez olova	s příměsí olova, olovnatý	relativně nové slovo, vzniklé s novou skutečností (<i>bezolovnatý benzín</i>)
bezplatný	kostenlos 278, unentgeltlich 53, kostenfrei 26	–	zdarma (Haller)	zpoplatně- ný, placený	dnes často užívané – z analyzovaných třetí nejfrekventovanější (SYN2015)

⁸⁸ Vzhledem k tomu že výrazy v této a následující tabulce nebyly zvoleny pro další rozbor, byl do této tabulky zařazen sloupec s poznámkami, které sloužily při výběru výrazů ke zpracování v heslové části.

bezpochybný	–	–	nepochybný – NLA: 126, Diakorp v6: 15, SYN2015: 237	pochybný?	historicky nízká frekvence v korpusech, přesto v ASSČ
bezpotřebný	–	–	nepotřebný – NLA 119, Diakorp v6: 20, SYN2015: 83	potřebný	archaismus
bezprávní	rechtlos 4, gesetzlos 1	K, S	bezprávný, neprávní, protiprávní, nezákonný	právní	poměrně velký počet dokladů z 20. století (NLA)
bezsený	–	–	bezsený – NLA: 3, bezesný	tvrdý? (spánek)	kolísání -ný/-ý
bezúspěšný	erfolglos 9, ergebnislos 1	–	neúspěšný – NLA: 25, Diakorp v6: 1, SYN2015: 1225	úspěšný	pokles užití ve prospěch <i>neúspěšný</i>
bezvinný	–	–	nevinný – NLA: 497	vinný	pokles užití ve prospěch <i>nevinný</i> (SYN v7 <i>bezvinný</i> : 0), dnes arch.
bezvýznamný	unbedeutend 102, bedeutungslos 98, belanglos 62, unwichtig 60	–	nevýznamný – NLA: 46	významný	významový rozdíl: <i>nevýznamný</i> x <i>bezvýznamný</i>

Tabulka 6: Adverbia nezařazená do heslové části

ADVERBIUM	suffix	první doklad v NLA	poslední doklad v NLA	počet dokladů v NLA	počet výskytů v Diakorpu v6	počet výskytů v SYN2015	překlad	synonyma	antonyma
bezesně	-ě	1920	1946	2	0	3	traumlos 2	bez spánku, beze snu	tvrdě
bezezbytkově	-ově	–	–	0	0	0	–	bezezbytku – SYN2015: 109	se zbytkem?
bezhlavě	-ě	1896	1950	42	1	233	kopflos	nepromyšleně, bez rozmyslu	s rozmyslem
bezhliníkově	-ově	–	–	0	0	–	–	bez hliníku, bezaluminiově	hliníkový
bezcharakterně	-ě	1902	1951	3	0	2	schmierig 1, charakterlos 1	bez charakteru	charakterně
bezkonečně	-ně	1828	1965	9	0	0	–	nekonečně – Diakorp v6: 28, SYN15 0	konečně
bezleskle	-e	–	–	0	0	0	–	bez lesku	leskle
bezmyšlenkovitě	-ovitě	1846	1974	74	3	3	gedankenlos 43, zerstreut 3, mechanisch 2, automatisch 2, [...]	nepromyšleně, neuváženě, bezhlavě	promyšleně, uvážlivě
bezohledně	-ně	1848	1962	180	12	261	rücksichtslos 104, schonungslos 9, skrupellos 7	bez milosti, nešetrně, přísně	ohleduplně
bezolovnatě?	-natě	–	–	0	0	0	–	bez (příměsí) olova	obsahující olovo
bezplatně	-ně	1831	1965	59	2	423	kostenlos 73, unentgeltlich 64,	zadarmo – NLA:134, zdarma – NLA: 149,	zpoplatněně?, za poplatek

							gebührenfrei 16, kostenfrei 8, [...] umsonst 3, gratis 3	Diakorp v6: 23, SYN2015: 4647	
bezpochybně	-ně	1772	1948	23	4	5	zweifelsohne 2 (bezpochyby – zweifellos 604, zweifelsohne 107)	nepochybně – NLA: 161, Diakorp v6: 59, SYN2015: 3665, bezpochyby – Diakorp v6: 85	pochybně
bezpotřebně	-ně	1788	1932	14	2 (1552, 1705)	0	–	zbytečně, nepotřebně – Diakorp v6: 0, SYN2015: 0	potřebně
bezprávně	-ně	1778	1968	101	14	3	rechtlos 1	neoprávněně, proti právu, neprávěně	právně
bezseně	-ně	1862	1873	3	0	0	–	bezesně	tvrdě
bezúspěšně	-ně	1872	1967	20	1	0	ergfolglos 8, ohne Erfolg 6	bez úspěchu, neúspěšně	úspěšně
bezvinně	-ně	1834	1921	5	1	0	–	nevinně	vinně
bezvýznamně	-ně	1859	1947	22	0	16	unbedeutend 2, trivial 1, unwichtig 1	nevýznamně, bez významu	významně

4.4 Závěr empirické části

Analyzovaná adjektiva a adverbia si na základě dat můžeme rozdělit chronologicky do šesti skupin: 1) výrazy staročeské, 2) výrazy z doby národního obrození dnes vnímané již jako archaismy, případně okazionalizmy, 3) výrazy z doby národního obrození, které se dnes běžně používají, 4) výrazy, které nebyly zachyceny v Jungmannově slovníku a datují se do 19. století, 5) výrazy doložené v literatuře od 20. století a 6) výrazy relativně nové, neologismy a okazionalizmy. V rámci jednotlivých skupin můžeme pozorovat různé rysy a tendence.

1) Jako staročeské zde označujeme takové výrazy, jejichž doklady nalézáme i v době před národním obrozením. Do této skupiny patří čtyři adjektiva uvedená v Dobrovského *Podrobné mluvnici jazyka českého* (*bezhlavý, bezbožný, bezpečný a bezděčný*). Tyto výrazy spojuje skutečnost, že jsou všechny i dnes běžně užívány v úzu. U adjektiv *bezbožný, bezhlavý, bezpečný* je běžné tvoření dalších slov (př.: *bezbožný – bezbožník, bezhlavý – bezhlavost, bezpečný – bezpečnost, nebezpečný*). S výjimkou slova *bezděčný* lze v korpusech dohledat i komparativní a superlativní formy⁸⁹.

2) Do druhé skupiny řadíme výrazy z doby národního obrození, které jsou sice k nalezení v Jungmannově slovníku, ale dnes se dle dat získaných z korpusů neužívají. V Jungmannově slovníku se objevuje řada obrozeneckých novotvarů, které jsou pak vypouštěny při zpracování novějších slovníků – Flajšhans mluví konkrétně o slovníku Váši a Trávníčka a o PSJČ (1935: 193), v této práci jsme pracovali s ASSČ. ASSČ oproti Jungmannovi vynechává adjektiva *bezkonečný, bezpotřebný, bezvinný, bezobalný, bezsenný, a bezlesklý*. Do této skupiny lze zařadit i výrazy *bezúspěšný* a *bezpochybný*, které sice mají v ASSČ svá hesla, dle korpusových dat ale převládá v úzu užití variant s *ne-*.

3) Výrazy *bezdůvodný, bezmocný, bezvadný, bezesný* jsou výrazy zachycené v Jungmannově slovníku a dnes běžně užívané. Jejich první výskyty v NLA spadají do první poloviny 19. století a jsou dohledání i v korpusu Diakorp v6. V SYN v7 nacházíme tato adjektiva i stupňovaná.

⁸⁹ V SYN v7 nacházíme adjektivum *bezděčný* pouze v komparativu.

4) Další skupina se od předchozí liší absencí hesla v Jungmannově slovníku⁹⁰. Patří do ní adjektiva *bezcílný, bezmasý, bezobratlý, bezvýsledný, bezcharakterní, bezmyšlenkovitý, bezohledný, bezvýznamný, bezdůvodný*. Z analyzovaných výrazů nacházíme v NLA doklady z doby ještě před vydáním Jungmannova slovníku pouze v případě slov *bezmasý* a *bezdůvodný*.

5) Do páté skupiny byly zařazeny výrazy, jejichž doklady v uvedených zdrojích nalézáme až ve 20. století. Jedná se nejčastěji o výrazy, které vznikly jako označení nové skutečnosti, respektive nové vlastnosti – př.: *bezdrátový, bezlepkový, bezbariérový, bezkontaktní* a *bezolovnatý*. Tyto výrazy jsou často zachyceny v databázi Neomat či ve Slovníku neologizmů 1 a 2. S výjimkou výrazu *bezolovnatý* se jedná o adjektiva tvořená sufixem *-ový*, což dokládá jeho vysokou produktivitu, přitom ještě Zubatý varuje před zbytečným novotvořením podle typu *bez- -ní*, případně *bez- -ně* (Flajšhans, 1935: 193).

6) Do nejmladší skupiny patří výrazy objevující se v uvedených zdrojích od 90. let 20. století. Jedná se o neologismy, slova módní a okazionalizmy (z analyzovaných *bezhliníkový*⁹¹ a neosémantismus *bezobalový*, dále jmenujme například adjektiva *bezlaktózový, bezroamingový, bezgólový* a *bezbakteriální*⁹²). Frekvence užití je spíše nižší, některé výrazy ještě nebyly zachyceny v korpusech, adjektivum *bezhliníkový* nenacházíme ani v databázi Neomat. Tyto výrazy se užívají nejčastěji v oblasti publicistiky, reklamy a marketingu.

Lze uvažovat o různých jazykových vlivech v rámci některých skupin. V případě skupin 3) a 4) je myslitelný vliv německého jazyka. Co se týče skupiny nejmladší, neologizování a rozšiřování množiny kolokabilních substantiv a vhodných kontextů je zde podporováno vlivem angličtiny (*gluten free* jako vzor pro *bezlepkový, wireless* pro *bezdrátový, lactose free* pro *bezlaktózový, contactless* pro *bezkontaktní*).

⁹⁰ Kvůli velkému množství adjektiv a adverbii daného typu popsaných v Jungmannově slovníku jsme přikročili k vydělení dvou skupin podobného stáří. Domníváme se, že absence hesla v tomto slovníku může nasvědčovat menší míře užití těchto výrazů v době Jungmannově.

⁹¹ Viz tabulka 5.

⁹² Všechna tři další adjektiva jsou k dohledání v databázi Neomat.

Závěr

Tato práce si kladla za cíl popsat užití adjektiv a adverbii s prefixem *bez-*, která se v češtině vyskytují od dob nejstarších. V kapitolách 1–3 byly shrnuty teoretické poznatky v oblasti slovtvorby, dále zde byly popsány restriktce a doporučení puristů mířené k užívání tohoto slovtvorného typu a byl charakterizován vliv jazykového kontaktu. V době národního obrození vzniklo dle ruského a polského vzoru množství výrazů tohoto typu, ovšem ne všechny se v úzu uchytily a některé zůstaly pouze slovníkovými hesly v Jungmannově slovníku. Poměrně produktivní je daný typ i v dnešní době, kdy se jeho pomocí označují především vlastnosti různých produktů (*bezhlíkový*, *bezlepkový*, *bezdrátový*). Postupně se také rozšiřují nebo obměňují množiny kolokabilních výrazů.

V empirické části práce byl představen výzkum užití výrazů daného typu na základě dat kartotéky lexikálního archivu, jazykových korpusů a českých slovníků. Celem 34 vybraných výrazů bylo analyzováno z různých hledisek a pokud možno rozděleno dle jejich stáří do šesti skupin. V případě adjektiv vzniklých v obrozenecké době bylo přihlédnuto i k frekvenci užití v dnešním jazyce. Ukázalo se, že i přes to, že jsou data o vybraných výrazech velmi specifická, vykazují v rámci jednotlivých skupin společné znaky a tendence.

Výrazy spadající do nejstarší, staročeské skupiny jsou dnes pevně zakotveny v lexikonu, jejich stupňování a odvozování z nich je běžné. Data z korpusů dokládají, že lze stupňovat i výrazy mladší. Proto nelze prohlásit, že by existovala přímá souvislost mezi stářím výrazů a jejich stupňovatelností.

Slovtvorný typ je produktivní i v dnešní době. Jak dokládají výrazy v páté a šesté skupině (a i data *Neomatu*), nejčasněji se dnes ke tvoření nových adjektiv s předponou *bez-* používá sufix *-ový*.

Výzkum nezaznamenal, že by se puristická kritika daného slovtvorného typu nějak výrazně promítla do jeho užívání v literatuře. Prosazování koncovky *-ý* na úkor ostatních sufixů nebylo úspěšné, adjektiva vzniklá konverzí byla sice dle Havránka na počátku 20. století častá, dnes jsou však v naprosté menšině. Data z uvedených zdrojů nenasvědčují ani tomu, že by autoři zohledňovali puristy doporučené způsoby opisu.

Některé analogicky tvořené výrazy různého stáří se objevují v polštině, ruštině, ukrajinštině, němčině a angličtině. Lze tedy uvažovat spíše o posílení produktivity

slovotvorného typu než o přímém vlivu. Do budoucna je možné podrobněji sledovat paralely v jednotlivých jazycích a na jejich základě doplnit poznatky o jazykových areálech, přičemž by bylo nutné přihlédnout i ke stáří výrazů a různým variantám vyjádření. Lze předpokládat, že výrazy zařazené v tomto výzkumu do páté a šesté skupiny se budou kvůli svému významu vyskytovat ve více jazycích než výrazy starší.

Literatura

Brus jazyka českého, který sestavila kommisse širším sborem Matice české zřízená. Praha: J. Otto, 1877.

Brus jazyka českého, který sestavila kommisse širším sborem Matice české zřízená. Vyd. 2. Praha: J. Otto, 1881.

Brus jazyka českého, který sestavila komise širším sborem Matice české zřízená. Vyd. 3. Praha: J. Otto, 1894.

Černá, A. M. – Lehečka, B.: *Vokabulář webový.* Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Praha, 2006. Dostupný z WWW:

<https://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ovokabulari&o=ovokabulari> [poslední přístup 17. 5. 2020].

Dobrovský, J.: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, 1809.

Dobrovský, J.: *Podrobná mluvnice jazyka českého: v redakcích z roku 1809 a 1819.* Praha: Komise pro vydávání spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk, 1940. Spisy a projevy Josefa Dobrovského.

Ertl, V.: *Dobrý autor.* Praha, Akropolis: 2011.

Flajšhans, V.: Předložka bez a složeniny (Podle obou našich slovníků). In: *Naše řeč* 19 (1935), č. 6–7, s. 187–194.

Gebauer, J.: *Staročeský slovník. Díl I. (A–J).* Academia, Praha 1970.

Grepl, M. – Karlík, P.: *Příruční mluvnice češtiny.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

Haller, J.: *Dar jazyka. Deset statí o češtině.* Praha: Herrmann & synové, 2007.

Havránek, B.: Adjektiva bezpříznakový, bezpřízvučný, bezdrátový apod. In: *Slovo a slovesnost* 7, 1941, č. 2, s. 88–94. Dostupné z WWW:

<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=387> [poslední přístup 30. 7. 2020].

Hujer, O.: Slovanská komposita obsahující předložku bez. In: *Výroční zpráva gymnasia na Královských Vinohradech za šk. r. 1907/8*, Praha, s. 24–33.

- Chromý, J.: Gebauer – Zubatý – Ertl ze tří perspektiv aneb Jak přistupovat k dějinám lingvistiky. In: *Naše řeč* 93, 2010, s. 230–240.
- Jakobson, R.: O dnešní brusičství českém. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, 1932, s. 85–122.
- Jelínek, M.: Purismus. In: Pleskalová, J. a kol.: *Kapitoly z dějin české jazykové bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 540–572.
- Jungmann, J., Petr, J. (ed.): *Slovník česko-německý*. Díl 1, A–J. 2., nezměn. vyd. Praha: Academia, 1989.
- Jungmann, J., Petr, J. (ed.): *Slovník česko-německý*. Díl 2, K–O. 2., nezměn. vyd. Praha: Academia, 1990.
- Karlík, P., Nekula M., Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z WWW: https://www.czechency.org/slovník/poobrozenská_čeština_19._stol [poslední přístup: 28. 7. 2020].
- Martincová, O.: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů*. Praha: Academia, 1998.
- Martincová, O.: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů*. 2. Praha: Academia, 2004.
- Šimandl, J. a kol.: *Slovník afixů užívaných v češtině*. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, 2018. V digitalizované podobě dostupné z WWW: <http://slovníkafixu.cz/> [poslední přístup 5. 1. 2019].
- Šmilauer, V.: *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971. Učebnice pro vysoké školy.
- Štícha, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha, 2013, s. 198–226, 271–282.
- Štícha, F. a kol.: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha, 2018, s. 894–898.
- Zíková, M.: *Alternace vokálů s nulou v současné češtině – laterální autosegmentální analýza*. Disertační práce, Brno, 2008.
- Zubatý, J.: O úpadku našeho knižního jazyka. In: *Naše řeč* 4, 1920, s. 1–9.

Další prostudovaná literatura k tématu

Berger, T.: Deutsche Einflüsse auf das grammatische System des Tschechischen, In: Berger, T. (eds.): *Studien zur historischen Grammatik des Tschechischen. Bohemistische Beiträge zur Kontaktlinguistik*. München: Lincom, 2008, s. 57–69. Dostupné z WWW: <http://homepages.uni-tuebingen.de/tilman.berger/Publikationen/BergerCottbus.pdf>, s. 1–22 [poslední přístup 20. 7. 2020].

Berger, T.: Purismus und Sprachtypologie. In: Nekula, M. / Šichová, K. / Valdřová, J.: *Bilingualer Sprachvergleich und Typologie*. Tübingen: Gros Verlag, 2013, s. 299–319, s. 1–15. Dostupné z WWW: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/71921> [poslední přístup 20. 7. 2020].

Hattala, M.: *Brus jazyka českého: příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště*. Praha: Kober, 1877.

Jelínek, M.: Ertlova teorie jazykové správnosti a jeho vztah k purismu. In: Hoskovec, T. & O. Šefčík ad. (eds.): *Teorie a empirie*, 2006, s. 9–16.

Němec, I.: *Vývojové postupy české slovní zásoby*. 1. vyd. Praha: Academia, 1968.

Trávníček, F.: K vokalisaci předložek a předpon v češtině. In: *Časopis pro moderní filologii a literatury* 8, 1922, 101–105, 198–202.

Elektronické databáze

Akademický slovník současné češtiny (2012). Praha: Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. Cit. 2020-02-02. [online] Dostupný z WWW: <http://www.slovníkcestiny.cz/> [poslední přístup 20. 7. 2020].

Cvrček, V. – Vondřička, P. (2013): *Morfio – aplikace pro analýzu slovotvorných vztahů*. FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <http://morfio.korpus.cz> [poslední přístup 2. 3. 2020].

Databáze excerpčního materiálu Neomat (2015). Verze 3.0. Praha: Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. [online] Dostupná z WWW: <http://neologismy.cz/> [poslední přístup 21. 7. 2020].

Havránek, B.: *Slovník spisovného jazyka českého*. Elektronizováno Ústavem pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [online] Dostupný z WWW: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>.

Kott, F. Š.: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Elektronizováno. [online] Dostupný z WWW: <http://kott.ujc.cas.cz/> [poslední přístup 27. 7. 2020].

Korpusy Českého národního korpusu: Diakon, Diakorp v6, SYN2015, SYN v7. [online] Dostupné z WWW: www.korpus.cz [poslední přístup 27. 7. 2020].

Machálek, T.: *Slovo v kostce – agregátor slovních profilů*. FF UK, Praha, 2019. [online] Dostupný z WWW: <http://korpus.cz/slovo-v-kostce/>.

NLA: *Kartotéka novočeského lexikálního archivu*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2007–2008. [online] Dostupná z WWW: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php/> [poslední přístup 20. 7. 2020].

Příruční slovník jazyka českého (1935–1957). Praha: ČSAV. [online] Dostupný z WWW: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php/> [poslední přístup 25. 7. 2020].

Vavřín, M. – Rosen, A.: *Treq – databáze překladových ekvivalentů*. FF UK, Praha, 2015. [online] Dostupný z WWW: <http://treq.korpus.cz/> [poslední přístup 18. 7. 2020].

Vokabulář webový. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Praha, 2006. [online] Dostupný z WWW: <https://vokabular.ujc.cas.cz/> [poslední přístup 20. 7. 2020].

Zdroje citovaných dokladů

Aktuální informace a důležité upozornění. In: webové stránky lékárny BENU [online]. Dostupné z WWW: <https://www.benu.cz/aktualni-informace-a-dulezite-upozorneni> [poslední přístup 11. 7. 2020].

Brot & Gebäck Frisch. In: *Glutenfrei Geniessen* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.glutenfrei geniessen.de/brot-gebaeck-frisch>. [poslední přístup 1. 8. 2020].

Faile w pielęgnacji naturalnej, czyli co nie uległo poprawie! In: *Blimsien* [online]. Dostupné z WWW: <http://blimsien.com/faile-w-pielegnacji-naturalnej-czyli-co-nie-uleglo-poprawie> [poslední přístup 1. 8. 2020].

How To Pick A Healthy Gluten Free Bread (Plus 4 Brands I Swear By). In: *Sarah Elizabeth King* [online]. Dostupné z WWW: <https://sarahlizking.com/how-to-pick-a-healthy-gluten-free-bread-plus-4-brands-i-swear-by/> [poslední přístup 1. 8. 2020].

Chleb bezglutenowy – wszystko co musisz wiedzieć o chlebie bez glutenu. In: *Bezgluten* [online]. Dostupné z WWW: <https://bezgluten.pl/blog/chleb-bezglutenowy-wszystko-co-musisz-wiedziec-o-chlebie-bez-glutenu> [poslední přístup 1. 8. 2020].

Kabellose Kopfhörer. In: internetový obchod *Sennheiser* [online]. Dostupné z WWW: <https://de-de.sennheiser.com/kabellose-kopfhoerer> [poslední přístup 1. 8. 2020].

Pomoc pro lidi v karanténě. Česká pošta připravila bezkontaktní doručování. In: *Denik*, 11. 3. 2020 [online]. Dostupné z WWW: <https://www.denik.cz/ekonomika/posta-koronavirus-bezkontaktni-doruceni-20200311.html> [poslední přístup 11. 7. 2020].

Požadavky na hotely, kempy a další ubytovací zařízení. In: *Webové stránky Ministerstva zdravotnictví ČR* [online]. Dostupné z WWW: <https://koronavirus.mzcr.cz/pozadavky-na-hotely-venkovni-kempy-a-dalsi-ubytovaci-zarizeni/> [poslední přístup 11. 7. 2020].

SBT Cellrepair. In: internetový obchod *Notino.de* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.notino.de/sbt/cellrepair-alkohol-und-aluminiumfreies-deo-mit-48-stunden-wirkung/> [poslední přístup 1. 8. 2020].

Słuchawki bezprzewodowe do telewizora – test, recenzja, opinie, ranking. In: *RMS.pl* [online]. Dostupné z WWW: <https://rms.pl/rankingi-sprzetu/sluchawki-i-odtworzacze-przenosne/2495-sluchawki-bezprzewodowe-test-recenzja-opinie-ranking> [poslední přístup 1. 8. 2020].

The best wireless headphones 2020: our pick of the best ways to cut the cord. In: *Techradar* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.techradar.com/news/audio/portable-audio/best-wireless-headphones-1280344> [poslední přístup 1. 8. 2020].

Why You Should Make the Switch to Aluminum Free Deodorant. In: *Love beauty and planet* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.lovebeautyandplanet.com/us/en/the-love-beauty-planet-movement/our-purpose/our-blog/why-aluminum-free-deodorant.html> [poslední přístup 1. 8. 2020].

Безглютеновый хлеб на рисовой закваске. In: *Hlebopechka* [online]. Dostupné z WWW: https://hlebopechka.ru/index.php?option=com_smf&topic=417169.0 [poslední přístup 1. 8. 2020].

Беспроводные наушники. In: internetový obchod *Ozon.ru* [online]. Dostupné z WWW: <https://www.ozon.ru/category/besprovodnye-naushniki-31531/> [poslední přístup 1. 8. 2020].

Дезодоранты без солей алюминия – Weleda, Vichy и Lavilin. In: *Plush Koala* [online]. Dostupné z WWW: <https://plush-koala.livejournal.com/370610.html> [poslední přístup 1. 8. 2020].